

De Russische Revolutie
De weerklank van de historiografie in de
schoolboeken

Masterthesis Milou Drost, 5667240
Geschiedenis: Educatie en Communicatie
Dr. Hanneke Tuithof
Drs. Fia Rongen- van Dieteren

Samenvatting

In deze thesis is onderzocht in hoeverre de historiografische ontwikkelingen vanaf 1920 zichtbaar zijn in de behandeling van de Russische Revolutie in de Nederlandse geschiedenismethoden. De focus ligt hierbij op de westerse historiografie. Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is allereerst een historiografisch kader geschetst aan de hand van de vijf verschillende wetenschappelijke visies op de Russische Revolutie: de liberale, libertaire, revisionistische, postrevisionistische en sovjetvisie. Er is vervolgens onderscheid gemaakt tussen vijf kwesties aangaande de Russische Revolutie waarover de opvattingen van de visies uiteenlopen. Deze kwesties vormen tevens de leidraad in de beschrijving van de revolutie in de geselecteerde geschiedenismethodes. Nadat de historische context van de methodes is geschetst, zijn de schoolboeken vervolgens aan de hand van het historiografisch kader geanalyseerd. Zodoende konden historiografische invloeden en kenmerken van de verschillende visies worden onderscheiden en herkend. Uit de resultaten van het onderzoek is gebleken dat de historiografische ontwikkelingen in grote mate zijn terug te zien in de onderzochte schoolboeken. Visies die binnen de historiografie een steeds belangrijkere positie zijn gaan innemen, laten ook in de methodes hun invloed blijken. Dit gebeurt echter niet direct: vaak gaan er enkele decennia overheen voordat een historiografische ontwikkeling haar weerklank vindt in de schoolboeken.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
100 jaar historiografie over de Russische Revolutie	6
<i>Historisch overzicht van de Russische Revolutie</i>	6
<i>Historiografisch overzicht</i>	6
<i>Visies en het historiografisch debat</i>	10
Kwestie 1: De situatie in Rusland voor 1917	10
Kwestie 2: Het verband met de Eerste Wereldoorlog	12
Kwestie 3: De rol van de massa	13
Kwestie 4: Het falen van de voorlopige regering	14
Kwestie 5: De rol en de overwinning van de Bolsjewieken	15
Methode van onderzoek en analyse	16
<i>Gekozen schoolboekmethoden</i>	16
<i>Aanpak</i>	17
De Russische Revolutie in schoolboeken: een beschrijving	21
<i>Novem; Wereld in wording, 1954</i>	21
<i>Fasen en Facetten, 1967</i>	23
<i>Mensen en machten, 1985</i>	25
<i>Op weg naar 2000, 1994</i>	28
<i>Feniks, 2012</i>	30
<i>Deelconclusie</i>	33
De Russische Revolutie in schoolboeken en in de historiografie	36
<i>Novem: Wereld in wording en de historiografie</i>	36
<i>Fasen en facetten en de historiografie</i>	38
<i>Mensen en machten en de historiografie</i>	40
<i>Op weg naar 2000 en de historiografie</i>	44
<i>Feniks en de historiografie</i>	46
<i>Deelconclusie</i>	49
Conclusie	50
Discussie	52
Literatuurlijst	54
<i>Schoolboeken</i>	54
<i>Historiografische werken en naslagwerken</i>	54
Appendix	56

Inleiding

In het jaar 2017 is het precies honderd jaar geleden dat de Russische Revolutie heeft plaatsgevonden. Deze gebeurtenis heeft zonder twijfel een zeer grote invloed gehad op het verdere verloop van de twintigste eeuw. Op alle grote gebeurtenissen en ontwikkelingen van de twintigste – de Eerste en Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog en de dekolonisatie – heeft de Russische Revolutie direct en indirect haar stempel gedrukt. De gevolgen van de Russische Revolutie en haar uitwerking op de verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen, zijn ook vandaag nog steeds op internationaal niveau voelbaar.

Tijdens de afgelopen honderd jaar is er veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de Russische Revolutie en haar oorzaken, verloop en gevolgen. Dit ging niet altijd even makkelijk in verband met de vaak beperkte of zelfs onmogelijke toegang tot de sovjetarchieven. De kijk op de Russische Revolutie is zeer sterk verweven met ideologische visies en dit is dan ook terug te zien in de verschillende visies op de revolutie in de historiografie. Gedurende die honderd jaar hebben er ook verdere ontwikkelingen in de historiografie plaatsgevonden, waardoor er nieuwe visies zijn ontstaan. De ideeën over en benaderingen van de Russische Revolutie zijn te categoriseren in vijf visies: sovjet, liberaal, libertair, revisionistisch en postrevisionistisch. De sovjetvisie is de marxistische benadering van de revolutie, die vooral werd aangehangen in de Sovjet-Unie. De liberale visie is op vele punten de tegenhanger van de sovjetvisie en vertegenwoordigde sinds het uitbreken van de Russische Revolutie lange tijd grotendeels de westerse benadering hierop. De derde visie, de libertaire visie, kent overeenkomsten met de sovjetvisie in de bejubeling van de Februarirevolutie, maar heeft in tegenstelling tot deze visie weinig goede woorden over voor de leiders van de Oktoberrevolutie, de Bolsjewieken. In de jaren 1970 ontstond de revisionistische benadering, waarbij meer nadruk werd gelegd op het volk en de ervaringen van de gewone Rus.¹ Het postrevisionisme is nauw verbonden met het revisionisme, maar legt extra nadruk op zaken als cultuur en regionale verschillen. De vijf visies komen uitgebreider aan bod in het eerste hoofdstuk.

Niet alleen is de Russische Revolutie in de academische wereld een veelal gewaardeerd onderwerp, ook in het geschiedenisonderwijs van het voortgezet onderwijs is het een belangrijk thema. Al vanaf de jaren 1920 is het onderwerp opgenomen in lesmethodes en ook vandaag de dag is het een vast onderwerp in de schoolboeken. De geschiedenismethodes, met name die

¹ Dit onderscheid wordt aangehouden in onder andere Edward Acton, *Rethinking the Russian Revolution* (New York, 1990). Het postrevisionisme komt hierin echter nog niet aan bod.

voor de hogere leerjaren, worden in zekere mate beïnvloed door trends in de historiografie. Zo is ook het geval bij de behandeling van de Russische Revolutie, die beschouwd kan worden als een beladen onderwerp gedurende een groot deel van de twintigste eeuw. De Koude Oorlog had, en heeft nog steeds, grote invloed op de Westerse visie op Rusland en de Sovjet-Unie. Juist omdat de Russische Revolutie nauw verbonden is met politieke ideologieën, is het interessant te kijken hoe de Nederlandse schoolboeken dit hebben vertaald naar het geschiedenisonderwijs gedurende de twintigste eeuw. De hoofdvraag in dit onderzoek luidt dan ook: ‘in hoeverre zijn de historiografische ontwikkelingen tussen 1920 en het heden² zichtbaar in het perspectief op de Russische Revolutie in de Nederlandse schoolboeken voor de bovenbouw (havo/vwo)?’

Voor het beantwoorden van deze vraag is het ook van belang om een helder beeld te schetsen van de ontwikkelingen in het Nederlandse geschiedenisonderwijs gedurende deze periode. In de eerste decennia van de twintigste lag, ondanks de toen al ontstane kritiek hierop, de nadruk op het opwekken van vaderlandsliefde, door middel van een focus op de nationale, ‘vaderlandse’, geschiedenis. In een breder kader viel dit onder het politiek-staatsburgerlijk doel: de opvoeding van leerlingen tot goede en deugdelijke burgers. Er was weinig aandacht voor hedendaagse geschiedenis; het geschiedenisonderwijs stopte vaak bij 1900. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er kritiek op deze politiek beladen en nationalistische manier van geschiedenisonderwijs. De oude vorm van geschiedenisonderwijs raakte uit de gratie omdat het nationalistische gevoelens aanwakkerde, die zich in de Eerste en Tweede Wereldoorlog als zeer gevaarlijk hadden gemanifesteerd. Het oude geschiedenisonderwijs ging grotendeels op de schop en er kwam ruimte voor sociale en economische geschiedenis, waarbij het begrip van de historische ontwikkelingen die bij hadden gedragen tot hedendaagse samenleving een belangrijk doel werd. De behandelde stof moest relevant zijn voor de actualiteit. Bovendien moest de ontwikkeling van feitenkennis en deugdelijk burgerschap ruimte maken en kwam er langzaam meer oog voor de ontwikkeling van historische onderzoeksvaardigheden, waar eind twintigste en begin eenentwintigste eeuw nog meer nadruk op zou worden gelegd.³

In deze thesis wordt onderzocht in hoeverre de historiografische ontwikkeling zichtbaar zijn in de behandeling van de Russische Revolutie in schoolboeken. Hierbij is de verwachting dat deze ontwikkeling dus in enige mate zichtbaar is. Gedurende een groot deel van de twintigste eeuw was de wereld verdeeld in twee politieke blokken als gevolg van de

² De ontwikkelingen van historiografische visies gedurende de twintigste eeuw zijn weergegeven in ‘tabel 1: analysekader’, op bladzijde 18 en 19.

³ A. van der Kaap, A. Visser, *Geschiedenis, Vakspecifieke trendanalyse 2016*, SLO (Enschede, 2016). <
<http://downloads.slo.nl/Repository/geschiedenis-vakspecifieke-trendanalyse-2016.pdf> >

voortslepende Koude Oorlog. Vanwege de hierboven besproken vakdidactische doelen lag er nadruk op het begrip van die actuele situatie vanuit historisch perspectief. De Russische Revolutie was zodoende relevant voor het begrip van de contemporaine situatie in de wereld en werd ook met dit doel behandeld in de schoolboeken.

Om een goede analyse te kunnen maken van de behandeling van de Russische Revolutie in de schoolboeken van havo/vwo bovenbouw, is een historiografisch kader noodzakelijk. Ik vorm dit kader door de verschillende historiografische benaderingen uiteen te zetten. Een goed uitgangspunt hiervoor is het werk van Edward Acton.⁴ Na het historiografisch kader te hebben gevormd, volgt een analyse van de schoolboeken, aan de hand van vijf kwesties: (1) de situatie in Rusland voor 1917, (2) de rol van de Eerste Wereldoorlog, (3) de rol van de massa, (4) het falen van de Voorlopige Regering en (5) de rol en overwinning van de Bolsjewieken. De keuze is op deze kwesties gevallen omdat deze enerzijds het gehele verloop van de Russische Revolutie dekken en anderzijds de grootste discussiepunten vormen in het historiografisch debat. De focus in het onderzoek ligt op methoden die uitgegeven zijn tussen 1950 en het heden. De methoden die ik analyseer zijn *Novem; Wereld in wording* (1954), *Fasen en facetten* (1967), *Mensen en machten* (1985), *Op weg naar 2000* (1994) en *Feniks* (2012). Deze methodes zijn gekozen vanwege hun beschikbaarheid en jaar van uitgave in verschillende decennia vanaf 1950.

De thesis is als volgt opgebouwd. Allereerst schets ik een beeld van de historiografische ontwikkelingen gedurende de twintigste eeuw en zet ik uiteen hoe de verschillende benaderingen de vijf bovengenoemde kwesties uitleggen. Vervolgens beschrijf ik mijn onderzoeksmethode en maak ik een analyse van de schoolmethodes, waarbij wederom de vijf kwesties leidend zijn. Tenslotte volgt er een synthese, waarin ik de schoolmethodes binnen het historiografische kader plaats en zodoende antwoord kan geven op de hoofdvraag.

⁴ Edward Acton, *Rethinking the Russian Revolution* (New York, 1990). Deze kwesties worden ook in zijn boek behandeld, naast nog enkele andere. Ik heb voor deze vijf gekozen, aangezien deze het meest terugkomen in de geschiedenismethodes en dus het meest relevant zijn voor het onderzoek.

100 jaar historiografie over de Russische Revolutie

In dit hoofdstuk komt de historiografie van de Russische Revolutie aan bod. Om de historiografie goed te kunnen begrijpen bespreek ik eerst kort de belangrijkste historische ontwikkelingen voor en gedurende de Russische Revolutie. Ik laat hierbij de visies nog buiten beschouwing en geef een beknopt en zeer feitelijk overzicht over de politieke omwentelingen. Er volgt een globaal overzicht van de ontwikkeling van verschillende visies en de opvattingen over de Russische Revolutie. Ten slotte ligt de focus op de verschillende benaderingen van de vijf kwesties in het historiografische debat.

Historisch overzicht van de Russische Revolutie

In 1905 is na een periode van onrust, ingeluid door een demonstratie die de naam Bloedige Zondag zou gaan dragen, een parlement ingesteld. Dit parlement, de Doema, besprak politieke zaken, maar Tsaar Nicolaas II had nog het nog steeds voor het zeggen. Negen jaar later brak de Eerste Wereldoorlog uit. Tijdens deze oorlog, brak de Russische Revolutie uit. De Russische Revolutie bestaat om precies te zijn uit twee revoluties: de Februari- en Oktoberrevolutie. Met de Februarirevolutie kwam er een einde aan het tsarenrijk door het aftreden van tsaar Nicholas II. De Voorlopige Regering kwam aan de macht onder leiding van Alexander Kerenski, totdat er verkiezingen zouden komen. De deelname van Rusland aan de Eerste Wereldoorlog bleef onder de Voorlopige Regering voortduren. In november datzelfde jaar, oktober volgens de Russische kalender, vond de Oktoberrevolutie plaats. Hiermee werd de Voorlopige Regering afgezet en namen de communistische Bolsjewieken onder leiding van Vladimir Oeljanov, beter bekend onder zijn bijnaam Lenin, de macht over. De Bolsjewieken kenden tegenstanders en dit leidde tot een bloedige burgeroorlog, die uiteindelijk gewonnen werd door de Bolsjewieken. In 1922, tegen het eind van deze oorlog, werd de Sovjet-Unie gevormd.

Historiografisch overzicht⁵

Vanaf het moment dat de Russische Revolutie plaatsvond was duidelijk dat deze gebeurtenis grote gevolgen zou hebben. Dit werd ook gedeeld door historici. Ideologieën speelden een grote

⁵ Bewerking van een eigen tekst uit een eerdere eindopdracht voor de cursus ‘Geschiedenis en Educatie’, *Universiteit Utrecht* (maart 2017).

rol bij zowel het verloop als de beoordeling van de Russische Revolutie en de historiografie is hier ook sterk aan onderhevig geweest. De Russische Revolutie werd dan wel veroordeeld of opgehemeld. Dit laatste gebeurde met name in de Sovjetvisie, de visie op de revolutie die aangehangen werd in de Sovjet-Unie. Vanaf de jaren '20 van de vorige eeuw was in het Westen de liberale visie daarentegen sterk vertegenwoordigd. De liberale visie beschouwt de revolutie, in tegenstelling tot de sovjetvisie, niet als een klassenstrijd, maar als een staatsgreep van de Bolsjewieken. De nadruk bij deze stroming ligt echter net als in de sovjetvisie op de politieke leiders, zoals Lenin. In de liberale visie komen deze er echter slecht vanaf. De Bolsjewieken hebben van de chaos gebruik gemaakt die heerste in het onderontwikkelde Rusland en de bevolking gemanipuleerd. Zo beschouwde Richard Pipes de Russische Revolutie als een gevolg van manipulatieve en opruiende handelen van Lenin om de macht te grijpen. Andere liberale historici, zoals Robert Service, waren van mening dat de gehele ideologie van de Bolsjewieken onwerkbaar en verkeerd was.⁶ De liberale visie werd, zeker in de eerste decennia na de revolutie, sterk beïnvloed door émigrés vanuit de Sovjet-Unie.

Naast de liberale visie ontwikkelde zich in het westen de libertaire visie. Deze historiografische stroming kan gezien worden als 'links' met sympathieën voor het socialisme. Toch wijkt deze sterk af van de sovjetvisie. De Bolsjewieken worden beschouwd als contrarevolutionair; zij hebben de 'echte' revolutie afgeknepen. De overwinning van de Bolsjewieken was het falen van de revolutie. Bij deze visie is er meer oog voor de massa en de ervaringen van de gewone mensen. De thema's die bij de libertaire visie vooral aan bod komen zijn enerzijds de (poging tot) zelfmanagement van boeren en arbeiders en anderzijds het elitaire en onderdrukkende regime van de Bolsjewieken. De libertaire visie kreeg een opleving ten tijde van de Vietnamoorlog, waarbij zich de *New Left* ontwikkelde. Dit was een stroming die zich in het licht van de Koude en de Vietnamoorlog afzette tegen de kapitalistische Verenigde Staten, en daarentegen sympathie ontwikkelde voor socialistische ideeën. Desalniettemin is de aanhang van de libertaire visie erg beperkt gebleven in de academische wereld.⁷

In de eerste helft van de twintigste eeuw was er geen toegang tot de sovjetarchieven, waardoor de westerse historiografie beperkt werd. Vanaf de jaren '60 kwam hier met de détente verandering in. Dit ging gepaard met het ontstaan van een nieuwe stroming, die zeker in de jaren '70 steeds meer terrein won; de revisionistische visie. Deze visie is erg breed. Een kenmerk van deze stroming is dat er veel meer oog is voor de massa, waarbij de Russische

⁶ R. Pipes, *The Russian Revolution* (New York, 1990); R. Service, *The Russian Revolution, 1900-1927* (Londen, 2009).

⁷ Acton, *Rethinking the Russian Revolution*, 28-44.

Revolutie ofwel wordt gezien als *bottom-up* of als een wisselwerking tussen politieke leiders en de massa. Het revisionisme kan dus beschouwd worden als een revisie op de dominante liberale benadering van de Russische Revolutie. De discussie of de revolutie is ontstaan door het handelen van politieke leiders of door de rol van de massa, respectievelijk de politieke en sociale benadering, kwam steeds meer onder de aandacht van historici. In zijn boek *rethinking the Russian Revolution* legt Edward Acton de historiografische discussiepunten bloot.⁸ Leopold Haimson heeft omtrent de rol van de massa de theorie van *dual polarization* ontwikkeld: de Russische Revolutie is ontstaan door de vervreemding van het gewone volk van de bourgeoisie en elite. Toch kent Haimson ook zeker nog een grote rol toe aan leiders zoals Lenin.⁹ Bij de revisionistische visie wordt echter minder nadruk gelegd op de rol die de Bolsjewieken zelf speelden in hun overwinning, maar meer op andere omstandigheden die dit teweeg brachten. Zo pleiten Lionel Kochan en Marc Ferro, twee revisionisten, voor een focus op het inadequate en besluiteloos handelen van de tegenstanders van de Bolsjewieken, zoals van de gematigde socialist en de Voorlopige Regering. Niet de Bolsjewieken, maar de omstandigheden hebben de massa geradicaliseerd, die zich vervolgens wel richtte tot de Bolsjewieken om de revolutie te leiden.¹⁰ De Bolsjewieken zijn hierbij niet, zoals bij de liberale visie, ‘manipulators’, maar komen aan het hoofd te staan van een volksbeweging. Volgens deze meer sociale en bottom-up benadering – beide kenmerken van het revisionisme - bleef er ook enige politieke autonomie bestaan binnen de arbeiders- en volksbeweging zelf.¹¹

Vanaf de jaren '90, na het einde van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, raakte historisch onderzoek naar de Russische Revolutie uit de mode. Met de hernieuwde toegang tot de Russische archieven kwam de focus meer te liggen op onderzoek naar de stalinistische periode. Ook in het begin van de eenentwintigste eeuw is de Russische Revolutie niet populair. Smith verklaart dit doordat ‘revoluties’ dezer dagen in het algemeen onpopulair zijn; revoluties worden tegenwoordig minder vaak als middel tot bevrijding beschouwd en meer als iets dat wanorde creëert. Revoluties worden in de huidige maatschappij veel minder geromantiseerd en eerder afgekeurd, waardoor de populariteit is afgenomen.

⁸ Ibidem, 44-48, L.H. Haimson, ‘The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917,’ *Slavic Review*, 23 (1964) 619-642.

⁹ R.G. Suny, ‘Toward a Social History of the October Revolution,’ *The American Historical Review*, 88:1 (1983), 34, 35.

¹⁰ T. J. Uldricks, ‘Petrograd Revisited: New Views of the Russian Revolution,’ *The History Teacher*, 8: 4 (1975), 614-620. M. Ferro, *The Russian Revolution of February 1917* (Englewood Cliffs, 1972) en L. Kochan, *Russia in Revolution*, (1967).

¹¹ J.E. Marot, ‘A "Postmodern" Approach to the Russian Revolution? Comment on Suny,’ *The Russian Review*, 54:2 (1995) 263.

In het onderzoek dat nog wel naar de Russische Revolutie gedaan wordt, is een herwaardering te zien van een politieke benadering, wat onder de noemer van postrevisionisme wordt geschaard. Er wordt opnieuw gekeken naar de leidende, veelal dwingende rol, van de Bolsjewieken. De autonomie en het bewustzijn van de massa wordt daarnaast meer in twijfel getrokken. In het postrevisionisme zien we dus elementen van de liberale visie terug. Het is echter niet zo dat de gehele sociale benadering wegvalt; de echo's van het revisionisme klonken nog steeds door. Het huidige onderzoek is veel gericht op de revolutie op lokaal niveau en antibolsjewistische gevoelens en bewegingen onder het Russische volk. Daarnaast is er ook oog voor de culturele aspecten van de Russische Revolutie; de zogenaamde *cultural turn*. Hieruit blijkt de bijzondere en ook complexe aard van het postrevisionisme: enerzijds is er een terugkeer zichtbaar naar een politieke *top-down* benadering van de Russische Revolutie, maar anderzijds is ook *cultural turn* een kenmerk van deze visie. Deze culturele benadering kent verschillende thema's. Aanhangers van de Amerikaanse *modernity school* (gefundeerd op de werken van Foucault) zien de Russische Revolutie als een variant op de westerse moderniteit, waarbij geweld werd gebruikt om deze te genereren en te behouden. Anderzijds beschouwen zij de revolutie in zichzelf ook als een product van de modernisering. De welvaart nam toe, maar bleef desalniettemin achter op de verwachtingen die het volk koesterde. Dit leidde tot ontevredenheid en onrust.¹² Daarnaast is er aandacht voor de rol van roddels en geruchten met betrekking tot de val van de tsaar, zoals de invloed van de Raspoetinaffaire.¹³ Een ander postrevisionistisch thema heeft betrekking op de rol van taal en onderwijs. Hierbij wordt gekeken hoe aan de hand van het taalgebruik van de Bolsjewieken de bolsjewistische cultuur doordringt in alle elementen van de samenleving, maar ook hoe de cultuur en tradities vanuit het Russische (boeren)volk invloed hebben gehad.¹⁴ De meest recente trend in de historiografie is de benadering van de Russische Revolutie vanuit regionaal en provinciaal perspectief, in plaats van centraal (vanuit Sint-Petersburg). De revolutie wordt hierbij gezien als een chaos met waarbij de mate waarin de revolutie en de Bolsjewistische idealen doordrongen per regio verschilden. De Rode Terreur was hierbij volgens Novikova enerzijds een manier om de macht

¹² B. N. Mironov, 'The Russian Revolution of 1917 as a By-Product of Modernization', *Russian Social Science Review*, 56:1 (2015) 79-95 en B.N. Mironov, 'Cannon Fodder for the Revolution: The Russian Proletariat in 1917', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 18:2 (2017) 364-370.

¹³ S.A. Smith, 'The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015), 733-749.

¹⁴ Mironov, 'Cannon Fodder for the Revolution', *Kritika* (2017) 364-370.

van de bolsjewieken door te laten dringen tot en te consolideren in de provincies, maar anderzijds ook ter centralisatie.¹⁵

Visies en het historiografisch debat

In deze deelparagraaf zal ik aan de hand van verschillende kwesties, discussiepunten in de historiografie over de Russische Revolutie verder toelichten. Ik bespreek de visies aan de hand van hun uitleg van vijf kwesties omtrent de Russische Revolutie. Dit zijn (1) de situatie in Rusland voor 1917, (2) het verband met de Eerste Wereldoorlog, (3) de rol van de massa, (4) het falen van de voorlopige regering en (5) de rol en de winst van de Bolsjewieken. Hier maak ik veel gebruik van het werk van Edward Acton, die een degelijk overzicht biedt van de verschillende visies op de Russische Revoluties. Wel moet in het achterhoofd gehouden worden dat Acton zelf duidelijk positie inneemt in het revisionistische kamp en dat het werk is gepubliceerd voor de definitieve val van de Sovjet-Unie. Desondanks is het werk een goed uitgangspunt, zeker ook omdat ik me de schoolboekanalyse richt op de historiografie tussen de jaren 1950 en 1990. De uiteenzetting van de visies op de verschillende kwesties vormt ook het kader waarmee ik de verschillende geschiedenismethodes analyseer. Gezegd dient te worden dat deze kwesties niet los van elkaar staan, maar enige overlap kennen.

Kwestie 1: De situatie in Rusland voor 1917

De liberale, revisionistische en sovjetvisie interpreteren de situatie in Rusland in de periode voor de Russische Revolutie ieder op een andere manier. De sovjetvisie is ervan overtuigd dat er klassenbewustzijn was in het Rusland van de vroege twintigste eeuw. Dit klassenbewustzijn speelt een belangrijke rol in de marxistische (sovjet)geschiedschrijving, waarbij de klassenstrijd de hoofdrol speelt. Het werd aangewakkerd door het onderdrukkende regime van de tsaar, wat zorgde voor radicalisatie onder het volk en de intelligentsia. De sovjetvisie spreekt duidelijk van een opkomst van arbeidersbewegingen in deze periode. De situatie van uitbuiting van boeren en arbeiders was niet langer houdbaar en een revolutie was daarom onvermijdelijk.

De liberale visie laat een heel ander licht op de zaak schijnen. Volgens aanhangers van deze visie begon Rusland zich na Bloedige Zondag te ontwikkelen volgens westers model en

¹⁵ B.I. Kolonitskii, J. Neumeyer, 'On Studying the 1917 Revolution: Autobiographical Confessions and Historiographical Predictions', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015) 760-762 en L. Novikova, 'The Russian Revolution from a Provincial Perspective', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015), 769-785.

hielden de arbeiders zich rustig. De verklaring van het ontstaan van de Russische Revolutie zien zij dan ook niet in het ontstaan van klassenbewustzijn en klassenstrijd, maar in het persoonlijk falen van de tsaar. Doordat de omstandigheden helemaal niet benard waren en Rusland juist op het goede spoor zat, wordt de uitbraak van de Russische Revolutie door liberale historici als een slag bij heldere hemel beschouwd, waarvan de schuld bij de tsaar gezocht moet worden. Deze benadering heeft raakvlakken met de postrevisionistische kijk op de situatie in Rusland voor 1917, die sterk beïnvloed is door de moderniteitstheorie. Volgens veel postrevisionisten ging het ook steeds beter met Rusland aan het begin van de twintigste eeuw, zeker ook op economisch gebied. Het Russische volk wenste steeds betere welvaart en leef- en werkomstandigheden, maar de realisatie hiervan bleef uit. Dit zorgde voor frustratie, wat verder verergerd werd door de Eerste Wereldoorlog, die de economische vooruitgang helemaal een halt toeriep.¹⁶ Dit neigt dus naar de liberale visie, waar ook wordt gesteld dat in het begin van de twintigste eeuw Rusland zich volgens westers model ontwikkelde. Een verschil tussen beide visies is echter dat de liberale visie de Russische Revolutie als vermijdelijk beschouwt, terwijl dit niet het geval is bij het postrevisionisme.

De sovjet- en de liberale visie op de situatie tot 1917 kunnen beschouwd worden als twee uiteinden van een continuüm. Ergens in het midden van dit continuüm zijn de revisionistische en postrevisionistische visies te vinden. In tegenstelling tot de liberale visie had de revolutie van 1905 volgens de revisionisten helemaal niet veel impact als startschot voor ontwikkeling richting westers model. In tegenstelling tot het westen heerste in Rusland nog steeds een onderdrukkend regime. De revisionisten waren er echter niet overtuigd dat het lag aan de persoonlijke fouten van tsaar Nicolaas II. De arbeiders hielden zich allesbehalve koest; er waren veel stakingen en protesten. De revisionistische visie sluit toch ook niet naadloos aan op de sovjetvisie. Het plaatst namelijk kanttekeningen bij klassenbewustzijn; zo zou de middenklasse in Rusland erg verdeeld zijn. Een extra en belangrijk aspect in de aanloop naar de Russische Revolutie dat de revisionisten aandragen is dat het leger niet meer pal achter de tsaar stond en niet goed gehoorzaamde. Dit zette het onderdrukkende politieke klimaat op losse schroeven.¹⁷

¹⁶ B. Mironov, 'The Russian Revolution of 1917 as a By-Product of Modernization', *Russian Social Science Review* (2015) 79-95 en Mironov, 'Cannon Fodder for the Revolution', *Kritika* (2017) 364-370.

¹⁷ Acton, *Rethinking the Russian Revolution*, 52-80.

Kwestie 2: Het verband met de Eerste Wereldoorlog

De Russische Revolutie vond plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een verband tussen de twee historische gebeurtenissen lijkt daardoor aannemelijk. De sovjetvisie legt niet zozeer de nadruk op het verband tussen Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie, als wel waar de Eerste Wereldoorlog voor stond. De Eerste Wereldoorlog is een uiting van nationalisme en imperialisme, wat als bourgeois beschouwd wordt binnen de marxistische leer. De Eerste Wereldoorlog wordt binnen de sovjetvisie niet gezien als een directe oorzaak van de revolutie; volgens de sovjetvisie was de revolutie onvermijdelijk en zou sowieso plaats hebben gevonden, met of zonder het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

Het verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie wordt directer gezien door de aanhangers van de liberale visie. De Eerste Wereldoorlog werkte destabiliserend in de volgens de liberalen zichtbare ontwikkeling van Rusland naar een westers politiek model. Kenmerkend voor de liberale visie is de top-down benadering. In het verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie staan daarnaast de fouten van de tsaar centraal.¹⁸ De ontwikkelingen worden bekeken vanuit het centrum van de macht, waarbij opeenvolgend tsaar Nicolaas II, de Voorlopige Regering en ten slotte van Lenin en de Bolsjewieken de hoofdrol krijgen toebedeeld.

In de revisionistische visie zijn de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het verband zit hem niet in het handelen van de politieke leiders, maar in de sociale en economische problematiek die de Eerste Wereldoorlog in Rusland teweegbracht. Dit heeft de strijdbaarheid van de gewone arbeiders en boeren gestimuleerd. Volgens de revisionisten was er politiek bewustzijn bij deze ‘gewone Russen’ en heeft de oorlog bijgedragen aan hun motivatie om zelf het heft in handen te nemen en zich hard te maken voor een beter leven waarin zij zelf meer inspraak hadden.

Dit idee – de wens van het volk om controle te krijgen over hun eigen leven – komt sterk overeen met de benadering van de tot nu toe weinig besproken libertaire visie. Een belangrijk verschil tussen de revisionistische en libertaire visie is dat bij de laatste het verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie wat vaag is. Gesteld wordt namelijk dat alles wat gebeurde in 1917 in Rusland ‘spontaan’ was, waardoor het verband met de oorlog die in 1914 begon ondermijnd wordt.¹⁹

¹⁸ Ibidem, 107-116.

¹⁹ Ibidem, 177.

Kwestie 3: De rol van de massa

Het historisch debat over de rol die de massa op zich neemt sluit aan op de kwestie van het verband tussen de oorlog en de Russische Revolutie. In de historiografie is er ook hier een verschil te zien in de mate van toekenning van invloed aan de massa. Hieraan parallel loopt het debat over de rol die politieke leiders, zoals de Bolsjewieken, innamen. Waar in de historiografie de nadruk wordt gelegd op de rol van de massa, vermindert de invloed die toegekend wordt aan de politieke leiders en andersom. Deze kwesties zijn dus nauw met elkaar verbonden.

Hoewel deze visies op veel punten tegengesteld zijn aan elkaar benaderen de aanhangers van de sovjet- en de liberale visie de rol van de massa op dezelfde manier. Zij schenken minder aandacht aan de rol van de massa en kennen er in beperkte mate invloed aan toe. De massa is bij deze visies het lijdend voorwerp in de Russische Revolutie. Het belang dat bij beide visies wel wordt toegekend aan de massa is dat de meerderheid ervan de Bolsjewieken steunde, waardoor deze in staat waren aan de macht te komen. Dit wordt echter niet benaderd als actief handelen van de massa, maar als de verdienste van de Bolsjewieken. Hier ga ik in de deelparagraaf over de rol van de Bolsjewieken verder op in.²⁰

Midden op het continuüm van visies op de rol van de massa bevindt zich de libertaire visie. Deze kent invloed toe aan de massa, maar ook aan de politieke leiders. Het volk was niet door de Bolsjewieken, maar door de omstandigheden sterk geradicaliseerd. Het nam zelf actief deel aan de revolutie, die in de basis volksgestuurd en democratisch was. Er ontstond *selfmanagement* onder boeren en arbeiders, waarmee ook daadwerkelijk invloed werd uitgeoefend op de politieke situatie. Bij de revisionistische visie ligt net zoals bij de libertaire visie de focus op de gewone Rus en zijn ervaringen en beweegredenen. In de revisionistische visie wordt de revolutie nog meer *bottom-up* en 'sociaal' benaderd dan in libertaire visie. De revolutie onder boeren en arbeiders ontstond bij de revisionisten van binnenuit. Het was niet een spontaan fenomeen, zoals bij de libertaire visie, of roekeloos, maar goed georganiseerd, rationeel en geduldig. Er was politiek bewustzijn in tegenstelling tot wat de liberale historici geloven. In tegenstelling tot bij de sovjetvisie stellen de revisionisten dat de arbeidersklasse zeker niet homogeen was, maar er desondanks wel een klassenbewustzijn ontstond.²¹ Hiermee nemen de revisionisten in hun benadering van de rol van de massa plaats op het andere uiteinde van het continuüm.

²⁰ Ibidem, 167-173.

²¹ Ibidem, 177, 182-188.

Kwestie 4: Het falen van de voorlopige regering

Na de Februarirevolutie, waarbij de Voorlopige Regering aan de macht kwam, volgde de Oktoberrevolutie, waarbij deze weer werd afgezet. Het is Aleksandr Kerenski en zijn Voorlopige Regering niet gelukt om stabiliteit te creëren voor het verkiezen van een nieuwe regering. Hoe valt dit falen te verklaren? Alle visies zijn het erover eens dat het vooruitschuiven van de landkwestie, het herverdelen van het grondbezit, een enorm verkeerde inschatting is geweest. De redenen voor deze fout en het falen in het algemeen lopen echter wel uiteen. In de sovjetvisie was de reden voor het falen van de Voorlopige Regering dat zij geleid werd door bourgeois klassenbelangen. Hierdoor steunde zij de grootgrondbezitters en bourgeoisie, waardoor zij ook niet wilde beginnen aan herverdeling van land. De wetten die door de Voorlopige Regering wel doorgevoerd zijn in het voordeel van de arbeiders en boeren verklaren sovjethistorici door te stellen dat ze geen andere keus hadden; de massa had deze vrijheden al gegrepen. De Voorlopige Regering werkte de groeiende invloed van de massa met opzet tegen door de grondwettelijke vergadering opzettelijk te vertragen, waardoor een volgende revolutie onvermijdelijk was.

Volgens de aanhangers van de liberale visie was de regering niet in staat de landkwestie aan te pakken doordat zij hier simpelweg niet toe in staat was door haar incompetentie, interne verdeeldheid, onwetendheid en gebrek aan wils- en daadkracht. Net als sovjethistorici spreken liberalen van inadequaaf handelen, alleen wordt dit dus anders gedefinieerd. Waar de economische crisis in 1917 door sovjethistorici wordt uitgelegd als het gevolg van kapitalisme, ligt de oorzaak voor liberalen bij de incompetentie en de verdeeldheid binnen de regering. Omdat de Voorlopige Regering niet in staat was sterke macht uit te oefenen, was ze ook niet in staat stabiliteit te creëren en een nieuwe revolutie te voorkomen.

Beide visies zijn dus erg kritisch op de Voorlopige Regering. Ook de revisionistische visie is kritisch, maar is daarnaast wel iets positiever over Kerenski en de zijnen. Revisionisten zijn van mening dat de omstandigheden erg slecht waren voor welke nieuwe regering dan ook om stabiliteit te creëren. De Voorlopige Regering bezat niet de mogelijkheden om dwang uit te oefenen, wat wellicht nodig was om de macht te consolideren. De landkwestie werd vooruitgeschoven, niet omdat de regering een marionet was van de grootgrondbezitters, maar uit angst voor verdere destabilisatie en chaos.²² Door dit beleid werkte ze juist een nieuwe revolutie in de hand.

²² Ibidem, 129-151.

Kwestie 5: De rol en de overwinning van de Bolsjewieken

Er zijn parallellen zichtbaar tussen de hoeveelheid invloed die bij de sovjet- en de liberale visie toegekend wordt aan de Bolsjewieken en de massa; waar beide minder invloed toekennen aan de massa, nemen de Bolsjewieken bij hen juist een leidende rol in. Ze geven echter beide een compleet andere invulling aan deze *top-down* en ‘politieke’ benadering. Bij de sovjetvisie vertegenwoordigen de Bolsjewieken één-op-één de wensen en behoeften van de bevolking. Door de principiële houding, de sterke organisatie en politieke educatie steeg het lidmaatschap van de partij en grote aanhang in heel Rusland. De populariteit is dus de verdienste van de Bolsjewistische partij. Er was geen dwang en geweld nodig om de massa voor zich te winnen. De overwinning van de Bolsjewieken tijdens de Oktoberrevolutie was democratisch en de uitkomst van de marxistische klassenstrijd. Lenin en de andere Bolsjewieken worden beschouwd als een soort verlossers en helden door de sovjethistorici. De historici die de liberale visie aanhangen kijken heel anders naar de Bolsjewieken; ze worden gezien als machtswellustig en manipulatief. Zij hebben het volk achter zich gekregen door misbruik te maken van de onwetendheid en naïviteit van de massa en de chaos die ontstond na de Februarirevolutie. De daadwerkelijke aanhang van de partij was alleen in Sint-Petersburg aanzienlijk, maar zeker niet in de rest van Rusland. Deze aanhang bestond bovendien niet uit boeren en arbeiders, maar uit intellectuelen. Het succes van de partij zat hem niet in de aansluiting op de wensen van het volk, maar in de ijzersterke organisatie. In de liberale visie wordt gesproken van een staatsgreep, die allesbehalve democratisch was, maar van meet af aan autoritair en afgedwongen.

Zoals gezegd is er in de libertaire visie meer oog voor de rol van de massa, maar de rol van Bolsjewieken wordt ook zeer belangrijk geacht. De manier waarop libertaire historici de rol van de Bolsjewieken beschouwen heeft overeenkomsten met de liberale visie. De revolutie begon vanuit het volk en was democratisch, maar door middel van manipulatie en ‘paaigedrag’ hebben de Bolsjewieken de massa achter zich weten te krijgen, om vervolgens na de machtsovername alle *selfmanagement* van arbeiders en boeren ongedaan te maken.²³ Op deze wijze hebben de Bolsjewieken de democratische ‘goede’ revolutie van het volk vergiftigd en omgevormd tot de creatie van een nieuw onderdrukkend regime.

De revisionisten benaderen de Russische Revolutie zoals gezegd *bottom-up*. De grootste rol in de revolutie is weggelegd voor de massa. De Russische Revolutie was een revolutie van

²³ Ibidem, 167-181.

het volk. De Bolsjewieken hadden de bevolking niet geradicaliseerd, maar kwamen aan het hoofd te staan van deze volksbeweging. Deze positie hebben zij niet verworven door hun sterke organisatie, zoals de liberale visie stelt, maar doordat de andere partijen, zoals de gematigde socialisten en de voorlopige regering, de aansluiting met de massa hadden verloren.²⁴

Methoden van onderzoek en analyse

Gekozen schoolboekmethoden

Voor het onderzoek analyseer ik een aantal geschiedenismethodes voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Dit zijn *Novem; Wereld in wording* (1954), *Fasen en facetten* (1967), *Mensen en machten* (1985), *Op weg naar 2000* (1994) en *Feniks* (2012). Deze methodes zijn gekozen op basis van beschikbaarheid, maar vooral ook op basis van hun jaar van uitgave. Zoals gezegd in het vorige hoofdstuk zijn er gedurende de twintigste eeuw verschillende stromingen ontstaan en hebben er ontwikkelingen plaatsgevonden in de historiografie over de Russische Revolutie, mede door de contemporaine ontwikkelingen, waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor de Koude Oorlog. In dit licht is het ook van belang en interessant om geschiedenismethodes uit verschillende periodes te analyseren. De gekozen tekstboeken dienen ieder als een vertegenwoordiger van een periode in de twintigste eeuw of begin eenentwintigste eeuw.

De oudste gekozen geschiedenismethode is *Novem: Wereld in wording*. Het betreft de eerste druk uit 1954.²⁵ Het was een uitprobeersel van de negen (Novem) auteurs, die zelf werkzaam waren in het geschiedenisonderwijs, om een nieuw soort methode te ontwikkelen. De methode moest vrij zijn van ideologische en/of religieuze inmenging en moest voor mensen van alle ‘gezindten’ toegankelijk zijn. Daarnaast geeft de titel, *wereld in wording*, blijk van de wens van de auteurs om de relevantie van de geschiedenis voor de contemporaine ontwikkelingen.²⁶

De tweede methode die geanalyseerd zal worden is *Fasen en facetten* uit 1967. Deze methode geeft geen duidelijk blijk van een bepaalde confessionele basis. Groot belang wordt

²⁴ Uldricks, ‘Petrograd Revisited’, 614-620.

²⁵ Novem, *Wereld in wording*, G.B. van Goor Zonen (Den Haag/Jakarta, 1954).

²⁶ R. Leeuwenhoek, R. Eleveld en L.G. Dalhuisen, ‘Dertig jaar Novem/Wereld in Wording’, *Geschiedenis in de klas* (1990) 28-30. Vindplaats: < <http://mensmaatschappij.slo.nl/Paginas/Dertig-jaar-Novem-Wereld-in-Wording.aspx> > (2-12-2017).

ook hier gehecht aan begrip van het heden door middel van de geschiedenis.²⁷ Het geschiedenisboek *Mensen en machten* uit 1985 is met name gericht op het katholieke voortgezet onderwijs, zoals blijkt uit de alternatieve titel: *Mensen en machten*; semi-concentrische leergang geschiedenis voor het katholiek voortgezet onderwijs. Interessant met betrekking tot de Russische Revolutie is dat de auteurs van *Mensen en machten* in het voorwoord stellen ‘geen europacentrische geschiedenis’ te willen uitdragen en veel aandacht willen besteden aan maatschappelijke en culturele ontwikkelingen.²⁸

De havo-editie van *Op weg naar 2000* is uitgegeven in 1994. Het is belangrijk in beschouwing te nemen dat dit boek uitkwam ná het uiteenvallen van de Sovjet-Unie en dus van de communistische grootmacht. Hierdoor kon de Russische Revolutie wellicht ook in een ander licht gezien worden. Net als bij *Fasen en facetten* is deze methode niet gebaseerd op een bepaalde ideologie of religie.²⁹ Dit is ook het geval bij de recentste methode uit de analyse, *Feniks* (2012), die op veel middelbare scholen nog in gebruik is. *Feniks* stelt als doel ‘leerlingen maximaal te enthousiasmeren en daarmee het beste uit iedere leerling te halen’.³⁰ De opbouw van *Feniks* en de onderwerpkeuzes die gemaakt zijn, zijn sterk gebaseerd op het eindexamenprogramma van de havo, vóór de verlichting in dit programma die doorgevoerd is vanaf het schooljaar 2017/2018.³¹

Aanpak

In het voorgaande hoofdstuk ben ik ingegaan op de vijf kwesties (de situatie in Rusland voor 1917, het verband met de Eerste Wereldoorlog, de rol van de massa, het falen van de voorlopige regering en de rol en de winst van de Bolsjewieken) die ik als leidraad aanhoud in de analyse.

Om een zo betrouwbaar mogelijke analyse te kunnen doen, heb ik aan de hand van het historisch kader een lijst van kenmerken per visie en per kwestie opgesteld, die houvast geven bij het analyseren van de schoolboekmethodes. In tabel 1 is het analysekader weergegeven. Uit dit kader blijkt dat, zoals ook al bleek uit hoofdstuk 1, er enige overlap is tussen de verschillende

²⁷ M.B. van der Hoeven, *Fasen en facetten: geschiedenis voor het eindexamen*, JM Meulenhoff (Amsterdam, 1967) v, vi.

²⁸ A. Adang en F.E.M Vercauteren, *Mensen en machten: Examenboek geschiedenis Havo/Vwo*, Meulenhoff Educatief (Amsterdam, 1985) vii.

²⁹ M.G. Hoogstraaten, R.H. Kingma en T. Siegman, *Op weg naar 2000: geschiedenis van 1870 tot heden*, Tekstboek, Havo-editie, BKE-Baarn (Baarn, 1994).

³⁰ ThiemeMeulenhoff B.V., ‘Over Feniks’ < <https://www.thiememeulenhoff.nl/voortgezet-onderwijs/mens-en-maatschappij/geschiedenis/feniks-havo-vwo-bovenbouw-2e-editie> > Bezocht op 05-09-2017.

³¹ J. Venner, C. van der Heijden, M. van Haperen, *Feniks: geschiedenis voor de bovenbouw havo. Overzicht van de geschiedenis*, ThiemeMeulenhoff (Amersfoort, 2012) 3.

visies. Zelfs de sovjet- en de liberale visie, twee op het eerste oog volledig tegenstrijdige visies, leggen beide veel nadruk op het (al dan niet positieve) leiderschap van de Bolsjewieken. Het verschil tussen de visies zit tegelijkertijd in de nadruk die zij leggen op verschillende aspecten en interpretaties van de Russische Revolutie; lag de meeste invloed bij de massa of bij de Bolsjewieken? Betrof het een staatsgreep of een volksopstand? Was er aan de vooravond van de revolutie sprake van achter- of vooruitgang?

Aan de hand van dit kader van kenmerken analyseer ik de bovengenoemde geschiedenismethodes die gebruikt worden of gebruikt zijn in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Door middel van de kenmerken die in de methodes aan bod komen te registreren, ben ik in staat om de verschillende methode binnen het historiografisch kader te plaatsen. De resultaten van deze registratie zijn terug te vinden in de appendix (tabel 2 t/m 5)

Tabel 1 analysekader aan de hand van kenmerken van de visies

<i>Visie</i> →	<u>Sovjetvisie</u>	<u>Liberaal visie</u>	<u>Libertaire visie</u>	<u>Revisionistische visie</u>	<u>Postrevisionistische visie</u>
<i>Kwesties</i> ↓	Ontstaan in 1920	Ontstaan in 1920	Ontstaan in 1950	Ontstaan in 1960	Ontstaan in 1990
<i>Kwestie 1:</i> <i>Situatie in Rusland voor 1917</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Geen sprake van vooruitgang - Onderdrukkend regime - Revolutie onvermijdelijk - Slechte omstandigheden volk - Opkomst van arbeidersbewegingen - Klassenverschillen - Radicalisering volk en intelligentia 	<ul style="list-style-type: none"> - Sprake van vooruitgang (westers model) - Revolutie te vermijden en onverwacht - Persoonlijk falen van de tsaar 	<ul style="list-style-type: none"> - Onderdrukkend regime - Russische Revolutie spontaan - Slechte omstandigheden volk 	<ul style="list-style-type: none"> - Onderdrukkend regime - Moeilijke omstandigheden voor tsaar - slechte omstandigheden volk - revolutie te verwachten - Toenemende strijdbaarheid bevolking 	<ul style="list-style-type: none"> - Modernisering - Cultuur - Roddels en geruchten
<i>Kwestie 2:</i> <i>Verband tussen de Russische Revolutie en WOI</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Geen sterk verband (continuïteit) - WOI nationalistisch en imperialistisch 	<ul style="list-style-type: none"> - Sterk verband: destabiliserende werking - Persoonlijke fouten van de tsaar 	<ul style="list-style-type: none"> - Geen duidelijk verband 	<ul style="list-style-type: none"> - Sociale problematiek door WOI - Economische problematiek door WOI - Toenemende strijdbaarheid bevolking 	<ul style="list-style-type: none"> - Escalerende werking WOI
<i>Kwestie 3:</i> <i>De rol van de massa</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Klassenbewustzijn aanwezig (klassenstrijd) - Meerderheid steunt Bolsjewieken 	<ul style="list-style-type: none"> - Klassen- of politiek bewustzijn afwezig - Geradicaliseerd door Bolsjewieken - Weinig invloed 	<ul style="list-style-type: none"> - Politiek bewustzijn aanwezig - Geradicaliseerd door omstandigheden - Nadruk op mate van zelfbestuur - Persoonlijke ervaringen - Februarirevolutie als positief 	<ul style="list-style-type: none"> - Politiek bewustzijn aanwezig - Geradicaliseerd door omstandigheden - Nadruk op mate van zelfbestuur - Nadruk op persoonlijke ervaringen - Goed georganiseerd Steun van leger 	<ul style="list-style-type: none"> - Sociale polarisatie - Revolutie als chaos - Persoonlijke ervaringen - moderniteits-theorie - Regionale/provinciale benadering

<p>Kwestie 4: <i>Het falen van de Voorlopige Regering</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Werkte massa met opzet tegen - Steunde bourgeoisie en grootgrondbezitters 	<ul style="list-style-type: none"> - Incompetent - Verdeeldheid binnen de regering 	<ul style="list-style-type: none"> - 	<ul style="list-style-type: none"> - Te weinig mogelijkheden - Moeilijke omstandigheden voor Voorlopige regering - Besluiteloos; handelen uit angst 	<ul style="list-style-type: none"> - Te weinig mogelijkheden - Moeilijke omstandigheden voor Voorlopige regering
<p>Kwestie 5: <i>De rol en overwinning van de Bolsjewieken</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - Leidende rol in revolutie - Revolutie als volksopstand - Lenin als held - Vertegenwoordigen wensen en behoeften massa - Sterke organisatie - Bolsjewieken meerderheid met veel steun - Burgeroorlog noodzakelijk - Democratische en heroïsche overwinning - Nadruk op uitschakelen vijanden 	<ul style="list-style-type: none"> - Leidende rol in revolutie - Revolutie als staatsgreep - Lenin als machtswellusteling - Manipulatie en misbruik van massa en ontstane chaos - Sterke organisatie - Ontstaan corrupt systeem - Terreur en dwang - Winst burgeroorlog door zwakte witten 	<ul style="list-style-type: none"> - Oktoberrevolutie als staatsgreep - Lenin als machtswellusteling - Manipulatie en misbruik van massa - Bolsjewieken als contrarevolutionair - Onderdrukkende natuur - Bolsjewieken minderheid; kleine groep 	<ul style="list-style-type: none"> - Bolsjewieken aan hoofd van volksbeweging - Vertegenwoordigers wensen en behoeften massa - Geen sterke organisatie - Rol van gewone burgers - Consolidatie van de macht door burgeroorlog - Tegenstanders verzwakt 	<ul style="list-style-type: none"> - Bolsjewieken leidende rol in revolutie - Revolutie als chaos - Geen sterke eenheid en organisatie - Nieuwe vorm van autoritaire dictatuur - Terreur voor centralisatie - Burgeroorlog overleefd, niet gewonnen - Provinciale benadering - Bolsjewieken minderheid; kleine groep

De Russische Revolutie in schoolboeken: een beschrijving

In dit hoofdstuk behandel ik de resultaten van de analyse van de Russische Revolutie in de vier verschillende geschiedenismethodes, uitgegeven en gebruikt gedurende verschillende periodes van de twintigste eeuw. Allereerst worden de historische contexten waarin de methodes zijn uitgegeven geschetst. Deze zullen in hoofdstuk 3 meegenomen worden in de analyse. Aangezien de visie op het schoolvak geschiedenis ook niet onveranderd is gebleven, worden de methodes ook in hun vakdidactische context geplaatst. Vervolgens komt per methode aan bod hoe deze de vijf verschillende kwesties benadert. De resultaten zijn terug te vinden in de appendix (tabel 2 t/m 5). Daarnaast wordt ook benoemd waar geen of minder aandacht wordt besteed, om een evenwichtig beeld te kunnen vormen. De focus ligt in dit hoofdstuk op de pure beschrijving van de revolutie. De koppeling aan de historiografische visies komt aan bod in het volgende hoofdstuk.

Novem; Wereld in wording, 1954

Novem is de oudste methode die in dit onderzoek wordt geanalyseerd. Ten tijde van de uitgave, begin jaren 1950, was een periode van grote spanning tussen het kapitalisme en het communisme. De angst voor het communisme was groot, met name in de Verenigde Staten waar tot kort daarvoor het McCarthyisme hoogtij had gevierd. In zowel de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten werden kernproeven gehouden. In deze context werd de geschiedenismethode *Novem: Wereld in wording* uitgegeven.

In het decennium waarin *Novem* werd uitgegeven, bevond het schoolvak geschiedenis zich in een ‘crisis’. Er was grote kritiek op de tot dan toe politiek beladen en nationalistische manier van geschiedenisonderwijs. Nationalistisch onderwijs was volgens velen zeer gevaarlijk gebleken als belangrijke oorzaak voor de wereldoorlogen. Er was een roep om verandering: er moest meer ruimte komen voor sociale en economische geschiedenis in plaats van enkel de politieke benadering, waarin begrip van het heden een belangrijk doel is. Het is daarom ook niet verwonderlijk dat de makers van *Novem* streven naar het creëren van een nieuw soort

geschiedenismethode, waarbij begrip van de totstandkoming van de contemporaine maatschappij centraal moest staan.³²

Novem besteedt vier pagina's aan de Russische Revolutie. De methode schenkt daarnaast ook aandacht aan de ontwikkelingen in Rusland gedurende de 18^e en 19^e eeuw en spreekt van een golfbeweging van despotisch naar wat liberaler – met de Grote Hervormingen, zoals de afschaffing van lijfeigenschap in 1861 – naar weer despotisch.³³ Over de ontwikkelingen van begin 20^e eeuw, die leidden tot de instelling van de doema, wordt niet gesproken. Er wordt dus niet gesproken over een democratische ontwikkeling volgens het West-Europese model. Volgens *Novem* is Rusland op het moment van uitbreken van de Russische Revolutie een despotisch land. Het uitbreken van de Russische Revolutie wordt ook geweten aan het persoonlijk falen van de tsaar en zijn regering. Er wordt veel nadruk gelegd op het verband tussen het handelen van de tsaar, de Eerste Wereldoorlog en de totstandkoming van de Februarirevolutie. Over het falen van de tsaar en de consequenties ervan is *Novem* erg duidelijk: *De voortdurende nederlagen tegen de Duitsers kostten tsaar Nicolaas II, die persoonlijk het opperbevel op zich genomen had, zijn laatste prestige. (...) In de Doema spraken de liberalen van de domheid en zelfs van het verraad van de regering.*³⁴ Het vertrouwen in de tsaar en zijn regering viel tijdens de Eerste Wereldoorlog in duigen.

De situatie werd verergerd door de 'economische chaos' die het gevolg was van de oorlog. *'De luxe van de O.W.'ers vormde een fel contrast met de ellende van de hongerende arbeiders'*, aldus de auteurs. Het gebruik van de term O.W.'er, dat staat voor oorlogswinstmaker, is een term die gebruikt werd in Nederland in de jaren '40. Dit citaat en zodoende de benadering van de Russische Revolutie worden dus beïnvloed door de dominante denkwijze ten tijde van de uitgave van het schoolboek. De economische chaos was niet de enige reden voor de Revolutie. Door de combinatie van het verkeerd handelen van de tsaar en de economische problematiek sloeg de vlam in de pan: *'Toen Nicolaas II in februari 1917 de critiserende doema verdaagde, werden de levensmiddelenrelletjes en arbeidersstakingen in Petrograd een spontane opstand.'*³⁵ Het feit dat de term 'spontane opstand' wordt gebruikt, duidt erop dat deze onverwacht en niet gepland was. In combinatie met het falen van de tsaar gegeven als een van de hoofdzaken, lijkt de revolutie ook als vermijdelijk te worden beschouwd.

³² Leeuwenhoek, Eleveld en Dalhuisen, 'Dertig jaar Novem/Wereld in Wording', 28-30. Vindplaats: <<http://mensmaatschappij.slo.nl/Paginas/Dertig-jaar-Novem-Wereld-in-Wording.aspx>> (2-12-2017).

³³ Novem, *Wereld in wording*, G.B. van Goor Zonen (Den Haag/Jakarta, 1954), 139.

³⁴ Ibidem, 301.

³⁵ Ibidem, 301.

Over de derde kwestie, de rol van de massa, is *Novem* erg kort. Er wordt duidelijk een top-down benadering gehanteerd: de massa is het lijdend voorwerp van de revolutie. De methode gaat vrijwel gelijk over naar de Oktoberrevolutie en over de vierde kwestie wordt nauwelijks iets gezegd. De term Voorlopige Regering en de naam Kerenski komen zelfs helemaal niet aan bod. De massa wordt gedurende 1917 weliswaar strijdbaar, maar dit komt doordat zij was geradicaliseerd door de Bolsjewieken. Lenin en Trotski hitsten de massa op en *de revolutie sloeg over naar Moskou en de boeren begonnen zichzelf te helpen tegenover de gehate landeigenaars onder de leus: berooft de rovers.*³⁶

Veel nadruk wordt gelegd op de leidende rol die de Bolsjewieken op zich namen, en wel in negatieve zin. Zo stelt *Novem: in november 1917 waagden Lenin en zijn adjudant Trotski het zich meester te maken van de macht over een land, dat in volkomen chaos verkeerde.* Hiermee impliceren de auteurs dat de Bolsjewieken, door de ontstane chaos die in Rusland heerste, de macht wisten te grijpen. De Russische Revolutie, en met name de Oktoberrevolutie, wordt beschouwd als een staatsgreep. De Bolsjewieken leunden op een sterke organisatie, die gebaseerd was op terreur en dwang, zoals blijkt uit het citaat: *Trotski organiseerde met harde hand het Rode leger: op terugtrekken zonder bevel werd voor de verantwoordelijke commandanten de doodstraf ingesteld.* Hier konden de tegenstanders van de Bolsjewieken, de Witten en hun buitenlandse steun, niet tegenop. *Op het eind van 1920 was de tegenrevolutie neergeslagen en was de buitenlandse invasie een mislukking geworden.*³⁷ De Bolsjewieken hadden de macht geconsolideerd en konden beginnen aan de opbouw van een communistische heilstaat.

Fasen en Facetten, 1967

Fasen en facetten is uitgegeven in een periode van relatieve ontspanning tussen de Sovjet-Unie en het Westen. Chroesjtsjov stond inmiddels aan het roer in de Sovjet-Unie en voerde zijn beleid van destalinisatie en vreedzame coëxistentie met het Westen. De Koude Oorlog maakte zich op voor een periode van *détente* tussen de twee grootmachten. Voor de historici betekende dit dat de sovjetarchieven langzaam toegankelijk werden voor onderzoek. In de Verenigde Staten en West-Europa kwam *the New Left* op, aangewakkerd door de protesten tegen de Amerikaanse inmenging in Vietnam. Er ontstond zo een bepaalde sympathie voor het

³⁶ Ibidem, 301.

³⁷ Ibidem, 302, 303.

socialisme in de Westerse samenlevingen. In deze context is de methode *Fasen en facetten* ontwikkeld en uitgegeven.

Zoals eerder benoemd, heeft bij deze methode de koppeling naar het heden de prioriteit. Dit past naadloos op de vakdidactische trend die ten tijde van uitgave heerste. Naast de toenemende aandacht voor sociaaleconomische geschiedenis, werd in geschiedenisonderwijs steeds meer de begripsvorming van de hedendaagse maatschappij als doel gesteld.³⁸ *Fasen en facetten* is in haar doel dus een product van haar vakdidactische context. De auteur voegt daad ook bij het woord; al snel wordt de koppeling gemaakt met de contemporaine situatie onder Chroesjtsjov. Aan de Russische Revolutie worden zes pagina's besteed, waarbij gezegd moet worden dat men veel uitweidt over de ontwikkeling van ideeën bij de intelligentsia en marxistische theorie. De beschrijving van de Russische Revolutie zelf is zeer feitelijk en niet erg uitgebreid.

Wat betreft de situatie in Rusland voor 1917 spreekt de methode over 'de massale ellende van de arbeiders- en beroepsbevolking'. Een revolutie was daarom te verwachten, niet alleen door de slechte omstandigheden van het volk, maar ook door de revolutionaire ontwikkeling binnen de intelligentsia. Er was namelijk *een aanlooptijd waarin een revolutionaire intelligentsia de bodem rijp maakt voor een omwenteling*. De methode noemt als *aanleiding de ineensstorting van de oude maatschappij door de nederlaag tegen Duitsland*. De Eerste Wereldoorlog werkte destabiliserend en vormde de druppel die de emmer deed overlopen. Er wordt dus gesproken van een duidelijk verband tussen de oorlogen het uitbreken van de Russische Revolutie.³⁹ De rol van de tsaar in het geheel wordt niet tot nauwelijks besproken

Over het falen van de Voorlopige Regering is *Fasen en facetten* kort, maar krachtig: *in 1917 vonden twee revoluties plaats: de eerste bracht de regering Kerensky aan het bewind, die echter geen oplossing wist voor de nijpendste problemen: de agrarische en de militaire*. De Voorlopige Regering bleek niet competent daadkrachtig te handelen in deze wrange situatie. Veel aandacht besteedt de auteur aan de rol van Lenin en de ontwikkeling van zijn revolutionaire en marxistische ideeën. Erg positief is hij niet over hem; Lenin wordt beschouwd als de leider van *een partij van samenzweerders*.⁴⁰ Zodoende kent de methode een grote invloed toe aan Lenin en de Bolsjewieken op de Russische Revolutie. Daarentegen wordt er helemaal niet gesproken over de rol van massa in het geheel. Het is onduidelijk of de massa een steun

³⁸ Van der Hoeven, *Fasen en facetten*, v, vi.

³⁹ Ibidem, 285.

⁴⁰ Ibidem, 285.

vormde voor de Bolsjewieken. Meer nadruk wordt gelegd op de rol van terreur en dwang in de uiteindelijke triomf van de Bolsjewieken: *brigades van de tsjeka doorkruisten het land, requireerden voedsel voor de steden en fusilleerden onwillige boeren.*⁴¹ Door middel van dwang en terreur, zoals uitgeoefend door de geheime dienst, wisten de Bolsjewieken hun tegenstanders en tegenwerkers uit te schakelen. Dit was een belangrijk element van hun consolidatie van de macht.

Mensen en machten, 1985

De geschiedenismethode *Mensen en machten* is uitgegeven in de laatste periode van de Koude Oorlog, maar desalniettemin in een periode van verhoogde spanning. Ronald Reagan was de neoconservatieve president van de Verenigde Staten en duidelijk in zijn afkeer van de Sovjet-Unie en het communisme. De wapenwedloop werd weer op gevoerd en ook Nederland werd hierbij betrokken. De Verenigde Staten onder Reagan wilden kruisraketten plaatsen in Nederland, wat tot massale demonstraties leidde. De Sovjet-Unie was er in deze periode economisch zeer slecht aan toe en was ook politiek vastgelopen.⁴² In het jaar van uitgave van *Mensen en machten* kwam Michail Gorbatsjov aan de macht in de Sovjet-Unie die het land met grootschalige hervormingen weer nieuw leven in wilde blazen.

Wat betreft de kijk op het schoolvak geschiedenis is in de jaren tachtig nog steeds veel aandacht voor andere benaderingen dan de politieke. Zo is er veel aandacht voor economische, sociale en culturele geschiedenis. De auteurs van *Mensen en machten* willen, in lijn met de vakdidactische context, de focus leggen op culturele ontwikkelingen in de geschiedenis. Daarnaast streven ze ernaar verder te gaan dan een europacentrische geschiedenis.⁴³

Mensen en machten besteedt acht pagina's aan de Russische Revolutie, waarin veel zaken worden besproken. Zo is er veel aandacht voor de rol van de tsaar in de situatie voor 1917 en de Eerste Wereldoorlog. Deze methode spreekt over Bloedige Zondag in 1905 en de daaropvolgende ontwikkelingen in de regering, wat de auteurs zien als de eerste revolutie in Rusland van de twintigste eeuw. Van een lineaire vooruitgang volgens Westers model, is geen sprake:

⁴¹ Ibidem, 287.

⁴² E. Koops, 'De Koude Oorlog (1945-1991), Samenvatting & Tijdlijn. Oorzaken, verloop en gevolgen', *Historiek*, 21 mei 2017. < <https://historiek.net/koude-oorlog-samenvatting-oorzaken-gevolgen/69140/> > (31-10-2017)

⁴³ Adang en F Vercauteren, *Mensen en machten*, vii.

Hij (de tsaar) besloot om voortaan niet meer met oekases [= decreten] te regeren, maar een grondwet af te kondigen en een doema [= volksvertegenwoordiging] in te stellen. (...) De Doema kreeg evenwel alleen een adviserende stem. Bovendien stond deze instelling onder voortdurende druk van en oer-conservatieve rechtse elementen [het hof, de adel, de hoge ambtenaren en de legerleiding]. Daar kwam bovendien nog bij dat de tsaar zich liever liet adviseren door een aan het hof verblijvende pope Raspoetin. Het is dus geen wonder dat de Doema nagenoeg niets tot stand kon brengen.⁴⁴

Hoewel de tsaar enkele gewenste veranderingen doorvoerde, faalde hij om deze op de gewenste manier uit te voeren. Anderzijds werd Nicolaas II ook belemmerd in de uitvoer hiervan. Deels is er dus sprake van falen van de tsaar, maar ook wordt aandacht geschonken aan het moeilijk parket waarin hij zich bevond.

Misschien had deze situatie nog jaren kunnen duren, zo stellen de auteurs. Het liep anders; voor de meeste toch nog vrij onverwacht brak er in het voorjaar van 1917 voor de tweede maal in de twintigste eeuw een revolutie in Rusland uit. De Russische revolutie was dus niet onvermijdelijk en onverwacht. De tsaar wordt hier zeker niet van alle schuld vrijgesproken, zeker niet als het gaat om de situatie ten tijden van de oorlog. In 1914 liet de tsaar zich echter verleiden om mee te doen aan de Eerste Wereldoorlog. De combinatie van oorlog en onvrede over de politiek deden het tsarenregime de das om: (...) Aangezien deze (de tsaar) halsstarrig weigerde en niets deed om een einde te maken aan de steeds slechter wordende situatie pleegde de doema medio maart 1917 een staatsgreep en dwong tsaar Nicolaas II tot aftreden.⁴⁵

Mensen en machten is de eerste van de tot nu toe besproken methoden die spreekt over de actieve houding en de rol van de massa in 1917. In tegenstelling tot de ‘relletjes’ benoemd bij *Novem*, kennen de auteurs van *Mensen en machten* politiek bewustzijn toe aan de massa. Zo spreken zij over het misnoegen over de *politieke gang van zaken*. De massa was strijdbaarder geworden en geradicaliseerd door de omstandigheden in Rusland en de economische problemen verder verergerd door de Eerste Wereldoorlog: *begin maart 1917 uitte de bevolking haar misnoegen over de schaarste aan levensmiddelen, de buitensporige hoge prijsstijgingen en de politieke gang van zaken, door massale demonstraties en stakingen*. De revolutie overkwam de burgers niet; de burgers speelden een actieve rol in de totstandkoming ervan. Een ander element dat *Mensen en machten* noemt aangaande de rol van de massa is de steun die zij ontving vanuit het leger: *Weldra kregen zij (volk) daarbij steun van de militairen die de bevelen om deze opstand neer te slaan negeerden. Tussen de arbeiders en de soldaten vond een*

⁴⁴ A. Adang en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten: Examenboek geschiedenis Havo/Vwo*, Meulenhoff Educatief (Amsterdam, 1985) 499. Tekst tussen haakjes (...) is toegevoegd.

⁴⁵ *Ibidem*, 500, 501. Tekst tussen haakjes (...) is toegevoegd.

verbroedering plaats. Daarnaast wordt gesproken over de mate van zelfbestuur, namelijk de opkomst van de sovjets en de goede organisatie ervan.⁴⁶

Het falen van de Voorlopige Regering had alles van doen met de moeilijke omstandigheden waarin die verkeerde:

*Deze regering, waarin de sociaal-democraat Kerenski weldra de centrale figuur werd, stond voor enorme problemen. Zij (de leden van de Voorlopige Regering) moest proberen de orde en het gezag te herstellen, economische en sociale hervormingen door te voeren en de oorlog tot een goed einde te brengen. (...) Daarbij moest de regering bovendien rekening houden met de sterk afwijkende opvattingen van de sovjet, die soms orders uitgaf die in strijd waren met de regeringspolitiek. Doordat er binnen de regering bovendien spanningen waren tussen de liberalen en de socialisten, was de regeringspolitiek tamelijk onzeker (...).*⁴⁷

Moeilijke omstandigheden, onzekerheid en verdeeldheid binnen de Voorlopige Regering zorgden ervoor dat deze niet in staat was de rust weer te laten keren *en als gevolg hiervan bleef de anarchie en de chaos in Rusland voortduren*.⁴⁸

Hoewel de auteurs oog hebben voor de rol van de massa en de revolutie zo nu en dan bottom-up benadert, is er ook veel aandacht voor en nadruk op de leidende rol van de Bolsjewieken. Van alle partijen bleken zij het best georganiseerd en zij waren diegenen die van de chaos wisten te profiteren, door middel van manipulatie en misbruik van de massa en de ontstane chaos; *zij spoorden aan tot opstand en desertie en beloofden het volk vrede, brood en arbeid. Op deze wijze versterkten zij hun greep op de arbeiders*.⁴⁹ Ook bij *Mensen en machten* wordt de revolutie als staatsgreep gezien: *intussen troffen Lenin en Trotsky ook voorbereiding voor een staatsgreep. Deze werd met succes uitgevoerd op 7 november 1917. De methode stelt: Om het regime een schijn van wettigheid te geven liet Lenin de door Kerenski voorbereide verkiezingen voor een wetgevende vergadering in januari 1918 doorgaan*, waarmee zij impliciet stelt dat het regime dus allesbehalve wettig was, maar een pure *coup d'état*. Hierdoor was het ook begrijpelijk *dat van verschillende kanten gewapend verzet tegen de communisten uitbrak*, aldus de auteurs. Er worden drie redenen aangehaald voor de uiteindelijke overwinning van de Bolsjewieken. De eerste reden was de sterke organisatie van de partij en het Rode Leger.

⁴⁶ Ibidem, 500, 501.

⁴⁷ Ibidem, 501. Tekst tussen haakjes is ingevoegd.

⁴⁸ Ibidem, 501

⁴⁹ Ibidem, 501, 502.

De Bolsjewieken toonden zijn *uitstekende organisators*. Een andere reden was de onderlinge verdeeldheid onder de Witten: *uiterst handig wisten de communisten van de onderlinge verdeeldheid van hun tegenstanders te profiteren*. De laatste reden was het gebruik van terreur en dwang. *De geheime politie, Tsjeka genaamd, ontketende (...) een ware terreur onder alle zogenaamde staatsvijanden, contrarevolutionairen en vijanden van het volk en de revolutie*. Om deze redenen trokken de Bolsjewieken uiteindelijk aan het langste eind.⁵⁰

Op weg naar 2000, 1994

De methode *Op weg naar 2000* is uitgegeven na het uiteenvallen van Sovjet-Unie. Het communistisch experiment in de Sovjet-Unie was ten einde gekomen en had Rusland in een economische en politieke crisis geworpen. Het falen van de ontwikkeling van een communistische heilstaat moet in het achterhoofd gehouden worden bij de analyse van deze methode, aangezien dit de kijk op de Russische Revolutie heeft kunnen beïnvloeden. Zes pagina's zijn in deze methode aan de Russische Revolutie gewijd.

Niet alleen vinden er grote verandering plaats in de historische context, ook de vakdidactische context is ten tijde van uitgave van *Op weg naar 2000* aan het veranderen. Geschiedenis is niet meer een schoolvak waarbij het gaat om leren van feiten en jaartallen en tegen het einde van de twintigste eeuw wordt het aanleren van historische vaardigheden als een steeds belangrijker doel gezien van het schoolvak.

De methode is duidelijk over de wrange omstandigheden van de Russische boeren en arbeiders voor 1917 en spreekt er ook uitgebreid over:

Een werkdag van acht uur een minimumloon van een roebel per dag leek niet teveel gevraagd. (...) Miljoenen ongeletterde boeren leverden een voortdurende strijd tegen armoede en honger. In de grote steden werkten volledig verpauperde industriearbeiders voor minimale lonen. Kinder- en vrouwenarbeid in de fabrieken was een noodzakelijk kwaad, omdat het gezin van een arbeider van een inkomen niet kon leven. De leefomstandigheden van een kleine, adellijke groep grootgrondbezitters stonden in schril contrast met die van de grote massa.⁵¹

Hoewel tsaar Alexander II in de negentiende eeuw veranderingen heeft doorgevoerd, boden deze geen verbetering of vooruitgang, dus *het is begrijpelijk, dat in dit Rusland allerlei*

⁵⁰ Ibidem, 501-504.

⁵¹ M.G. Hoogstraaten, R.H. Kingma en T. Siegman, *Op weg naar 2000: geschiedenis van 1870 tot heden*, Tekstboek, Havo-editie, BKE-Baarn (Baarn, 1994) 54, 55.

revolutionaire bewegingen ontstonden. De industrialisatie liet ook zeker zijn schaduwkant zien en grote massa's leefden nog in onvrede met hun bestaan. De modernisering in Rusland stimuleerde het politiek bewustzijn.⁵²

De situatie werd verergerd door de komst en het verloop van de Eerste Wereldoorlog. De methode stelt dat de situatie achter het front bijzonder slecht geworden was en de bevolking leed onder de gevolgen van de oorlog. Dit zorgde voor verdere onrust en onvrede. *De chaotische situatie in maart 1917*⁵³ *droeg de revolutie eigenlijk al in zich*, stellen de auteurs. Ook het gebrek aan een daadkrachtige regering verergerde de situatie. De enige daadkracht werd getoond toen de tsaar *de Doema die tegen de gang van zaken protesteerde werd voor de zoveelste keer door de tsaar ontbonden*. Dit gooide enkel olie op het vuur. Tot overmaat van ramp stonden vele soldaten ook niet meer achter de tsaar. Samen met arbeiders vormden soldaten de Petrogradse sovjet.⁵⁴

Na de Februarirevolutie kwam de macht in de handen van een groep leden van de Doema. Ook deze Voorlopige Regering bleek niet aan de verwachtingen te voldoen. Zij veranderde niets aan de nijpende situatie en *negeerde de wens tot vrede die uitging van de sovjets (ook in andere steden waren sovjets gevormd)*. In tegenstelling tot wat hun naam doet vermoeden, stelt de methode dat de Bolsjewieken in de sovjets slechts een minderheid waren. Wel groeide de aanhang na de Kornilovaffaire, waarbij een rechtsconservatieve generaal een mislukte greep naar de macht deed. In de daaropvolgende ontwikkelingen wordt een grote rol toegekend aan Lenin en zeker ook Trotski (organisator en *revolutionair van het eerste uur*), die in november 1917 de macht grepen: *Op 7 en 8 november werden alle belangrijke gebouwen in Petrograd bezet. Een centraal comité van Bolsjewieken nam de macht over*. De staatsgreep van de Bolsjewieken was gelukt.⁵⁵

Heel kort en feitelijk komt *Op weg naar 2000* te spreken over de Burgeroorlog. Interessanter is echter wat de auteurs melden over de moord op de tsaar en zijn gezin door de Bolsjewieken:

*De tsaar, op wiens autocratische bestuur met zijn geheime politie zoveel kritiek bestond, werd vermoord door aanhangers van een partij die de komende jaren door middel van terreur een dictatuur zou scheppen.*⁵⁶

⁵² Ibidem, 55, 57.

⁵³ De Februarirevolutie ontleent zijn naam aan de Russische Juliaanse kalender, waarbij deze duurt van 23 februari tot 2 maart 1917. Volgens de Gregoriaanse kalender, aangehouden in onder andere het Westen, duurde de Februarirevolutie van 8 tot 15 maart 1917.

⁵⁴ Hoogstraaten, Kingma en Siegman, *Op weg naar 2000*, 55, 57, 58.

⁵⁵ Ibidem, 58, 59.

⁵⁶ Ibidem, 59.

Er wordt zodoende gesproken over de opkomst van een nieuwe vorm van autoritaire dictatuur, die de plaats inneemt van de vorm die eraan voorafging, namelijk het tsarenregime. Deze nieuwe vorm had een onderdrukkende natuur en was gebaseerd op terreur en dwang, net zoals bij het tsarenregime. *Op weg naar 2000* stelt dus dat er een continuïteit is in de bestuursvorm van enerzijds het regime van de tsaar en anderzijds die van de Bolsjewieken.

Feniks, 2012

De geschiedenismethode *Feniks* is de recentste van de onderzochte methodes en op menig middelbare school nog in gebruik als handboek. Het boek wijdt vier pagina's (A4-formaat) aan de Russische Revolutie. De onderzochte druk is verschenen in 2012, ruim twee decennia na het uiteenvallen van de communistische Sovjet-Unie. De betrekkingen tussen Rusland en het Westen zijn in 2012 grotendeels genormaliseerd, hoewel er onderling wantrouwen blijft. Het Westen en met name de Verenigde Staten houden Rusland en met name Vladimir Poetin, destijds de premier, nauwlettend in de gaten en Rusland wil op haar beurt opnieuw erkenning krijgen voor haar positie als grootmacht en kijkt met wantrouwen naar de zeer dominante positie die de Verenigde Staten op zich neemt op het wereldtoneel. De betrekkingen zijn dan wel 'genormaliseerd', maar de grootmachten zien elkaar wel als 'concullega's', dan wel concurrenten.

Meer nog dan in de jaren 1990 ligt in de eenentwintigste eeuw de nadruk op de ontwikkeling van vaardigheden. Geschiedenis wordt zo steeds meer een 'doe-vak'. Leerlingen moeten actief bezig zijn met geschiedenis, om zo historische (onderzoeks)vaardigheden aan te leren en verder te ontwikkelen. Geschiedenis is geen verzameling van hapklare brokken, maar van gebeurtenissen en visies hierop die onderhevig zijn aan allerlei factoren. Leerlingen moeten in het schoolvak geschiedenis wegwijs gemaakt worden in dit complexe geheel van oorzaak-gevolg en multiperspectiviteit.

Feniks stelt dat tsaar Nicolaas II tot 1917 Rusland bestuurde *als een absoluut vorst en het parlement – de Doema – had nauwelijks macht*. Er was dus sprake van een onderdrukkend regime in de periode voor 1917, waarbij geen duidelijke tekenen waren van (democratische) vooruitgang en modernisering volgens West-Europees model. Sterker nog:

Op het oneindig uitgestrekte platteland leefden mensen in een Middeleeuwse, feodale samenleving. Van de ideeën van de Verlichting en de Franse

*Revolutie – vrijheid, gelijkheid en broederschap’- hadden maar weinigen gehoord.*⁵⁷

Op het platteland was er dus geen sprake van ook maar enige vorm van politiek bewustzijn. *Feniks* voegt hieraan toe dat dit in de steden wel anders was en dat de verlichtingsideeën hier wel wortel schoten. Deze ideeën zetten mensen aan tot demonstraties, die, zelfs wanneer deze vreedzaam waren, hardhandig werden neergeslagen. De grootste en enigszins georganiseerde kritiek op de tsaar kwam vanuit de steden, waar de strijdbaarheid onder het (geletterde) volk enigszins toenam.⁵⁸

De Eerste Wereldoorlog verergerde de situatie in Rusland en voor de tsaar. Dit kwam grotendeels door het slechte verloop van de oorlog zelf. Het *werd al snel duidelijk hoe zwak het leger was en hoe incompetent de generaals*. Ongetrainde soldaten, geplukt van het platteland, vormden het overgrote deel van het Russische leger. Naast dat er geen kennis was van de verlichtingsideeën, was er al helemaal geen kennis van de redenen voor en doelen van de oorlog. Dit zorgde ervoor dat *de bereidwilligheid om voor God, tsaar en vaderland te strijden*’ snel afnam.⁵⁹ Bij het slechte verloop van de oorlog treft volgens de auteurs de tsaar ook blaam.

*Toen Nicolaas II het opperbevel van de troepen overnam, verslechterde de situatie nog meer. De tsaar had weinig verstand van zaken en aarzelde lang voordat hij een beslissing durfde te nemen.*⁶⁰

Een ander gevolg van de oorlog was de economische en logistieke problemen die de oorlog teweegbracht en verergerde. Dit leidde tot radicalisering van mensen en voedde het ontstaan van roddels en geruchten: *Onder de hongerige en verkleumde Russen ging het gerucht dat kapitalistische speculanten met opzet meel achterhielden, om zo de prijzen op te voeren.*⁶¹

Feniks spreekt over de opkomst van twee machtscentra: de Doema waaruit de Voorlopige Regering zich zou vormen en de sovjets, van arbeiders, soldaten en intellectuelen. Er kwamen arbeidersbewegingen op, die goed georganiseerd waren en er werd nadruk gelegd op het zelfbestuur van deze raden. Door het besluit van de Voorlopige Regering, die na het aftreden van de tsaar de macht over nam, om de oorlog *de hoogste prioriteit* te geven en verdere hervormingen uit te stellen, *brokkelde de steun voor de Voorlopige Regering snel af*. Niet alleen

⁵⁷ J. Venner, C. van der Heijden, M. van Haperen, *Feniks: geschiedenis voor de bovenbouw havo. Overzicht van de geschiedenis*, ThiemeMeulenhoff (Amersfoort, 2012) 235.

⁵⁸ Ibidem, 235.

⁵⁹ Ibidem, 235.

⁶⁰ Ibidem, 236.

⁶¹ Ibidem, 236.

binnen de sovjets was er onvrede, ook op het platteland werd het volk steeds radicaler en strijdbaarder. Veel boeren *namen het recht in eigen hand*' gericht tegen de grootgrondbezitters. Dit leidde tot verdere chaos in Rusland.⁶²

Van deze chaos maakten de Bolsjewieken misbruik: 'Lenin en zijn bolsjewieken vergrootten met hun propaganda de chaos en verwarring in het land'. De auteurs beschouwen de Oktoberrevolutie, hoewel ze zich niet uitgesproken negatief erover uitlagen, als een staatsgreep:

*In oktober 1917 voelden de bolsjewieken zich sterk genoeg om een greep naar de macht te doen. In een goed voorbereide actie, die door een klein met zorg geselecteerd groepje aanhangers werd uitgevoerd, slaagden zij daarin.*⁶³

Verder stelt men dat de aanhang van de bolsjewieken niet bijster groot was. In de industriesteden vormden ze dan wel de meerderheid, maar *op het platteland kregen ze nauwelijks aanhang*. Dat zij toch de macht naar zich toe wisten te trekken wijt *Feniks* impliciet aan de sterke organisatie van de partij. De methode besteed enkele alinea's aan het partijorganisatie. Hierbij wordt ook de geheime politie benoemd, die 'verregaande bevoegdheden (kreeg) om 'saboteurs' op te sporen, te arresteren en uit de weg te ruimen.'⁶⁴ Er ontstond een nieuwe vorm van autoritaire dictatuur: *de Sovjet-Unie (...) werd een eenpartijstaat: een staat die maar een partij toestaat en een totalitaire staat*. De tegenstanders van de bolsjewieken, de witten, hadden dit in de burgeroorlog niet kunnen voorkomen: *ze waren (...) intern zo verdeeld dat in 1921 het Rode Leger van de Communisten onder leiding van Trotski de overwinning behaalde.*⁶⁵

In tegenstelling tot de andere methodes maakt *Feniks* expliciet gebruik van (deels primaire) tekstbronnen. Dit past goed bij de doelstelling van de methode om leerlingen zo goed mogelijk voor te bereiden op het eindexamen, waar gebruik en begrip van bronnen een groot onderdeel is. In de betreffende paragraaf staan vier bronnen. Het is interessant om naar de keuzes te kijken, aangezien die veel informatie kunnen bieden over hoe de methode het beeld van de Russische Revolutie wil schetsen en wat het wil benadrukken en verduidelijken. De eerste tekstbron gaat over het geweld van de regering onder leiding van de tsaar en sluit aan op het beeld van een onderdrukkend regime. De tweede bron beschrijft de tegenzin van boeren om

⁶² Ibidem, 236.

⁶³ Ibidem, 236.

⁶⁴ Ibidem, 236, 237. Bij het laatste citaat is het woord tussen haakjes toegevoegd.

⁶⁵ Ibidem, 237.

te vechten in de Eerste Wereldoorlog, veelal omdat zij geen verstand hadden van wat er gebeurde en waarom deze oorlog gevoerd werd. De andere twee tekstbronnen hebben betrekking op Lenin. Dit zijn zeer interessante keuzes. De eerste bron is een primaire bron van Lenin zelf waarin hij zich zeer radicaal uitlaat over kapitalisten, die hij *parasieten* noemt. De andere bron stelt dat er geen verschil is tussen Lenin en zijn opvolger Stalin en insinueert dat het beide schurken zijn. In deze twee bronnen wordt Lenin dus impliciet én expliciet bekritiseerd, door aan de ene kant een van zijn meest radicale en ‘schokkende’ teksten te kiezen en anderzijds hem gelijk te stellen met Stalin.

Deelconclusie

De methodes staan in relatie met hun historische en vakdidactische context. Naast de politieke context, heeft de vakdidactische context ten tijde van publicatie ook invloed op de methodes. Vanaf de jaren 1950 zijn er veel ontwikkelingen plaatsgevonden binnen het schoolvak geschiedenis. Naast de politieke benadering, kwam er steeds meer ruimte voor sociaaleconomische en culturele geschiedenis. Dit wordt al bij *Novem* en *Fasen en facetten* als doel gesteld, maar komt pas echt tot uiting in *Mensen en machten*, *Op weg naar 2000* en *Feniks*. Bij *Feniks* is ook een nog recentere vakdidactische trend zichtbaar: de nadruk op historische vaardigheden en het ‘beoefenen’ van het vak geschiedenis.

Met betrekking tot kwestie 1, de situatie in Rusland voor 1917, stellen alle methodes dat het niet goed ging in Rusland aan de vooravond van de Russische Revolutie. Er waren wel wat hervormingen doorgevoerd, maar de daadwerkelijke uitvoer en realisatie ervan liet te wensen over. Alle methodes kennen hier schuld toe aan de tsaar. De meeste wijzen op het persoonlijk falen en een enkele stelt dat de tsaar ook belemmerd werd door de moeilijke omstandigheden. Hoe dan ook, de tsaar speelt een duidelijke rol in de aanloop naar de Russische Revolutie. Dit omdat hij de democratisering, al dan niet vanuit eigen drang naar despotisch leiderschap, tegenwerkte, maar ook zeker door zijn inmenging in de Eerste Wereldoorlog.

Kwestie 2, het verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie, komt in al de geanalyseerde methodes aan bod: ze leggen allemaal een duidelijk verband tussen de beide gebeurtenissen. Veruit de meeste focus wordt gelegd op de economische problematiek die de slecht verlopende oorlog met zich meebracht. De gevolgen hiervan werden ondervonden door het Russische volk.

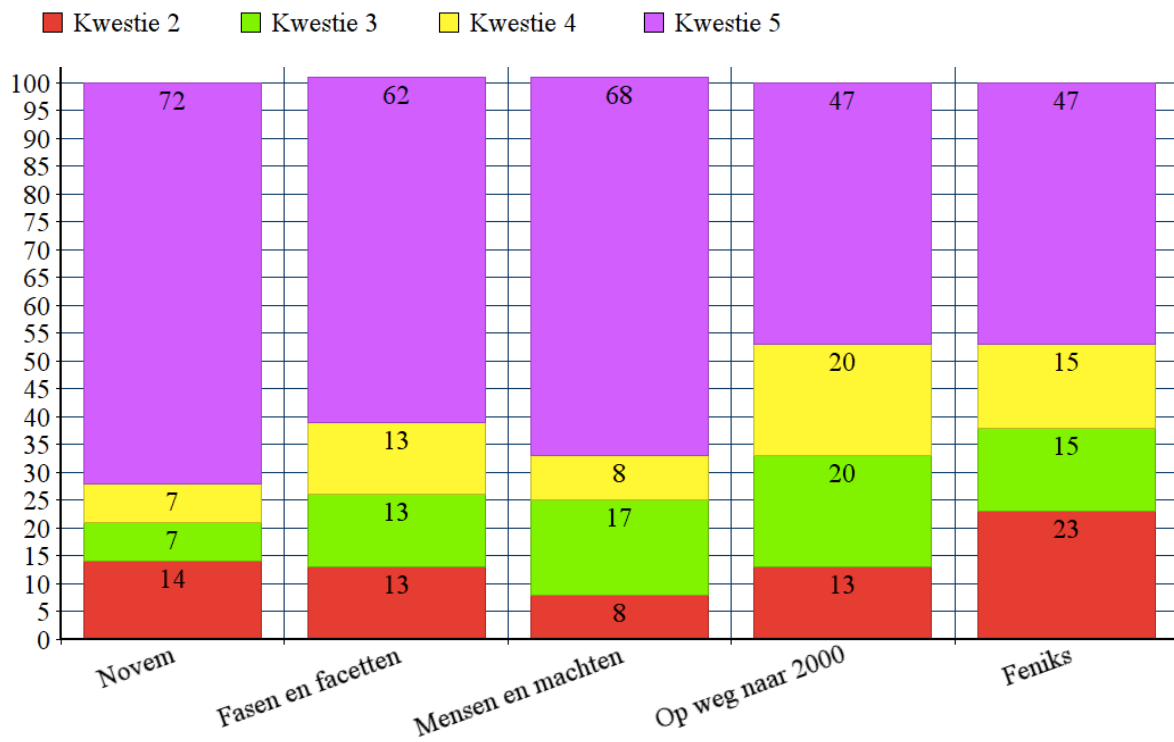
Bij kwestie 3, de rol van de massa, is een scheiding te zien. Waar de twee oudste

methodes (*Novem: Wereld in wording en Fasen en facetten*) óf geen aandacht besteden aan de massa óf deze slechts als lijdend voorwerp van de revolutie beschouwd, benadrukken *Mensen en machten*, *Op weg naar 2000* en *Feniks* de actieve rol die de massa op zich nam, door middel van bijvoorbeeld de vorming van sovjets. Een ander verschil is te zien in de bron van radicalisering van de massa. Waar *Novem* stelt dat de massa geradicaliseerd werd door toedoen van de Bolsjewieken, stellen de drie recentste methodes dat de (dagelijkse) omstandigheden voor de radicalisering hebben gezorgd. Wat betreft de benadering van de massa is er dus een duidelijk verschil te zien tussen de oudere en recentere schoolboekmethodes. Daarnaast lopen de meningen van de auteurs van de verschillende methodes uiteen over de voorspelbaarheid en vermijdbaarheid van de revolutie. Hierbij is echter geen duidelijk verschil te constateren tussen de oudere en nieuwere boeken.

Kwestie 4, het falen van de Voorlopige Regering krijgt over de gehele linie de minste aandacht in de geanalyseerde methodes. In *Novem* wordt de term ‘Voorlopige Regering’ niet eens direct genoemd. Uit de meeste methodes wordt duidelijk dat de Voorlopige Regering geen orde kon brengen en geen oplossingen wist te bieden. Dit wordt enerzijds geweten aan de incompetentie van Kerenski en de zijnen, maar anderzijds ook aan de onzekerheid of besluiteloosheid en het moeilijke pakket waar de Voorlopige Regering in verkeerde. *Feniks* spreekt als enige niet nadrukkelijk over het falen of de onzekerheid van de regering, maar over de andere prioriteiten die het stelde.

Over kwestie 5, de rol en de overwinning van de Bolsjewieken, zijn de methodes het veelal eens. In alle methodes wordt hen een zeer grote rol toegekend en wordt de Oktoberrevolutie beschouwd als een staatsgreep. Bovendien spreken alle methodes over de rol die terreur en dwang hebben gespeeld in de overwinning van de Bolsjewieken. Lenin en de zijnen worden meestal expliciet afgeschilderd als regelrechte schurken, maar hen wordt ook zeker geen heldenrol toegekend. Waar de Februarirevolutie als begrijpelijk of positief wordt beschouwd, spreekt men met veel meer afkeuring over de Oktoberrevolutie.

Afbeelding 1 Percentage alinea's besteed per kwestie

De bovenstaande grafiek geeft een goed beeld van hoeveel tekst de methodes wijden aan elke kwestie.⁶⁶ Omdat *Novem: wereld in wording* en *Mensen en machten* kwestie 1 – de situatie in Rusland tot 1917 – in een los hoofdstuk beschrijft, is de keuze gemaakt om bij geen van alle kwestie 1 mee te nemen.⁶⁷ Uit de staafdiagram blijkt dat bij alle methodes de kwestie – de rol en de overwinning van de bolsjewieken – het grootste deel van de alinea's opeist. Hoewel nog steeds zeer aanzienlijk, duikt het percentage *Op weg naar 2000* en *Feniks*, de twee nieuwste methodes, onder de vijftig procent. Bij deze methodes is de verdeling van de andere drie kwesties in die andere vijftig procent vrij gelijkwaardig verdeeld. Verder valt op dat door de decennia heen er steeds meer tekst wordt gewijd aan de rol van de massa (kwestie 3). Bij kwestie 2 en 4 zijn er meer schommelingen te zien. Kwestie 2 krijgt opvallend genoeg de meeste alinea's bij de oudste en de nieuwste onderzochte methode. Het percentage alinea's besteed aan het falen van de Voorlopige Regering schommelt, maar krijgt toch stapje bij stapje steeds meer aandacht.

⁶⁶ De grafiek is het duidelijkst wanneer bekeken en geprint in kleur.

⁶⁷ *Novem* en *Mensen en machten* wijden een los hoofdstuk aan kwestie 1. Aangezien een heel hoofdstuk veel alinea's omvat, zou het staafdiagram een meer vertekend beeld geven. Als ik kwestie 1 alleen bij deze methodes niet mee zou nemen, zouden de taartdiagrammen hun verduidelijkende werking verliezen. Daarom is besloten om bij alle methodes kwestie 1 niet mee te nemen.

De Russische Revolutie in schoolboeken en in de historiografie

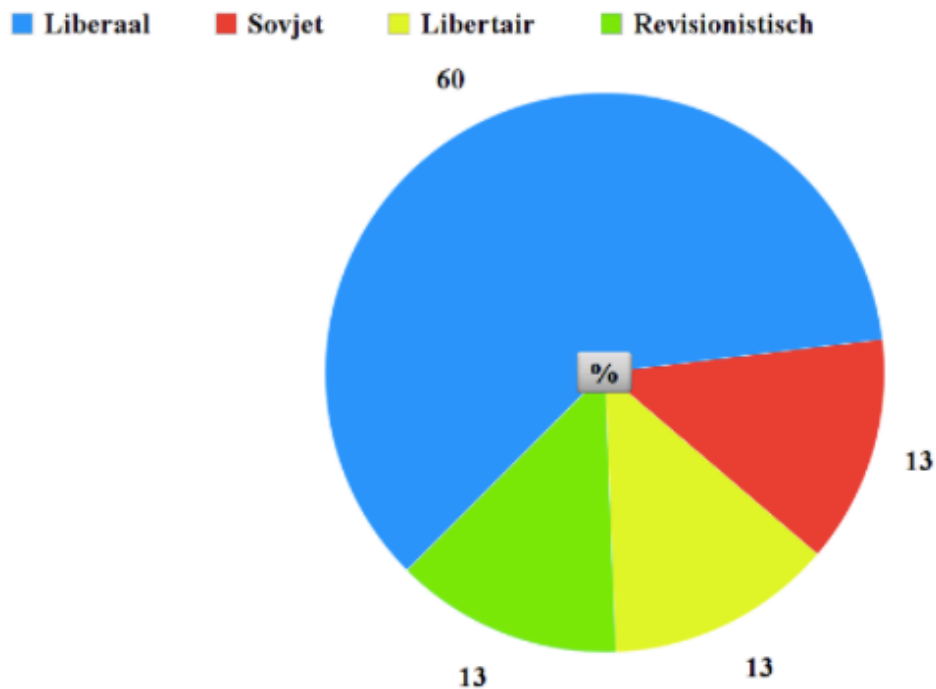
In de eerste twee hoofdstukken is het historiografisch kader gevormd en zijn de schoolboekmethodes geanalyseerd aan de hand van de vijf kwesties aangaande de Russische Revolutie. In dit hoofdstuk komen beide onderwerpen samen; de beschrijvingen en benaderingen uit de geschiedenismethodes worden gekoppeld aan de historiografie over de Russische Revolutie en de kenmerken van de verschillende historiografische visies. Hierbij verwijs ik graag naar de appendix (tabel 2 t/m 6). Bovendien worden ook de eerder besproken historische contexten van de methodes meegenomen in de analyse. Ten slotte is per methode een cirkeldiagram weergegeven (afbeelding 2 t/m 6) waarin de historiografische invloeden weergegeven zijn.⁶⁸

Novem: Wereld in wording en de historiografie

De schoolboekmethode *Novem: Wereld in wording* is uitgegeven in 1954, in het eerste decennium van de Koude Oorlog. Veruit de dominantste visie in het Westen op de Russische Revolutie was destijds de liberale visie. Dit is dan ook goed terug te zien de historiografische invloeden die zichtbaar zijn in *Novem*'s behandeling van de Russische Revolutie; 60% van de historiografische invloeden zichtbaar in de tekstpassages behoort tot de liberale visie. In lijn met de liberale visie beschouwen de auteurs de Russische Revolutie als te vermijden en onverwacht. Het desondanks uitbreken hiervan wordt, wederom passend in de liberale visie, geweten aan het persoonlijk falen van de regering en met name van tsaar Nicolaas II. Wat betreft de rol van de massa gedurende de revolutie blijkt uit de tekstpassages het liberale idee dat het volk is geradicaliseerd en opgehitst door de Bolsjewieken. Deze hadden duidelijk de leidende rol in de revolutie, die wordt gepresenteerd als een staatsgreep, waarbij de massa werd gemanipuleerd en misbruik gemaakt werd van de ontstane chaos. De Bolsjewieken wisten de macht verder te consolideren door middel van hun sterke organisatie, het toepassen van terreur en dwang en omdat hun tegenstanders, de Witten, zwak waren. Deze redenatie wat betreft de rol en overwinning van de Bolsjewieken is ook overeenkomstig met die in de liberale visie.

⁶⁸ De grafieken zijn een weergave van de totaal aantal citaten en/of passages die (duidelijke) historiografische invloeden in zich hebben. In acht moet worden genomen dat sommige citaten twee keer zijn meegenomen, aangezien deze van toepassing zijn op meerder visies. Als er onduidelijkheid is op welke historiografische visie een passage gebaseerd is, is deze opgenomen in de categorie 'twijfel'. De grafieken zijn het duidelijkst wanneer deze in kleur bekeken of geprint worden.

Afbeelding 2 Historiografische invloeden *Novem: Wereld in wording*

Niet alle kenmerken van de liberale visie vinden echter weerklank in *Novem: Wereld in wording*. Kenmerkend voor de liberale visie is het sterke verband met de Eerste Wereldoorlog. Deze zou een destabiliserende werking hebben gehad op het Rusland waar tot 1914 een periode van vooruitgang volgens westers model zou hebben plaatsgevonden. *Novem* legt dit verband tussen de Eerste Wereldoorlog en het uitbreken van de Russische Revolutie niet op deze manier, maar legt de nadruk op de economische chaos die door de oorlog is ontstaan. Van een periode van vooruitgang volgens westers model aan de vooravond van de oorlog wordt niet gesproken.

In de passages die blijk geven van historiografische invloeden, zijn in mindere mate ook kenmerken van de sovjet- en libertaire visie terug te zien. 13% van de historiografische invloeden zichtbaar in de passages kunnen beschouwd worden als sovjet en libertair. Het betreft hier echter enkel kenmerken die gedeeld worden met de liberale visie. Hoewel de sovjetvisie op vele punten tegenstrijdig is aan de liberale visie, kent het net als de liberale visie een leidende rol toe aan de Bolsjewieken en wordt nadruk gelegd op hun sterke organisatie. In tegenstelling tot andere kenmerken van de sovjetvisie zijn deze in overeenstemming met de liberale visie en doen zo dus geen afbreuk aan de algehele liberale toon van *Novem*. Voor de invloeden vanuit de libertaire visie geldt hetzelfde als voor die vanuit de sovjetvisie; het betreft kenmerken die grotendeels overeenstemmen met kenmerken van de liberale visie. In de methode wordt de revolutie benaderd als spontaan, wat aansluit op de libertaire visie. Spontaniteit is nauw verwant met onverwacht, zoals de Russische Revolutie door liberale historici beschouwd wordt. In

Novem wordt de revolutie als staatsgreep beschouwd. Zowel de liberale als de libertaire visie benadrukken dat de Russische Revolutie, en met name de Oktoberrevolutie, een staatsgreep was.

Eveneens is in 13% van de historiografische invloeden in de tekstpassages de revisionistische visie te herkennen. De revisionistische visie was in de periode waarin *Novem* nog allerminst volledig ontwikkeld. Toch lijken enkele passages erop te duiden dat de methode revisionistische kenmerken - *avant-la-lettre* - in zich heeft. De manier waarop de methode de Eerste Wereldoorlog benadert lijkt een voorafschaduwning te zijn van het revisionisme. *Novem* legt namelijk nadruk op de economische problematiek die de Eerste Wereldoorlog teweegbracht en gaat in op de toenemende strijdbaarheid onder het volk in deze periode. Deze kenmerken passen zeker niet bij de eerdergenoemde en ontwikkelde visies. De liberale visie legt minder nadruk op de economische factor en erkent geen toenemende strijdbaarheid onder het volk. De sovjetvisie en de libertaire visie geven beiden geen blijk van een sterk verband tussen de Russische Revolutie en de Eerste Wereldoorlog. Vanwege het feit dat het bij geen van de andere visies past, heb ik, ondanks dat de revisionistische visie eigenlijk nog niet volledig ontsproten was destijds, toch besloten deze visie mee te nemen in de analyse. Het postrevisionisme, wat pas in de jaren 1990 zou ontstaan, is wel buiten beschouwing gelaten.

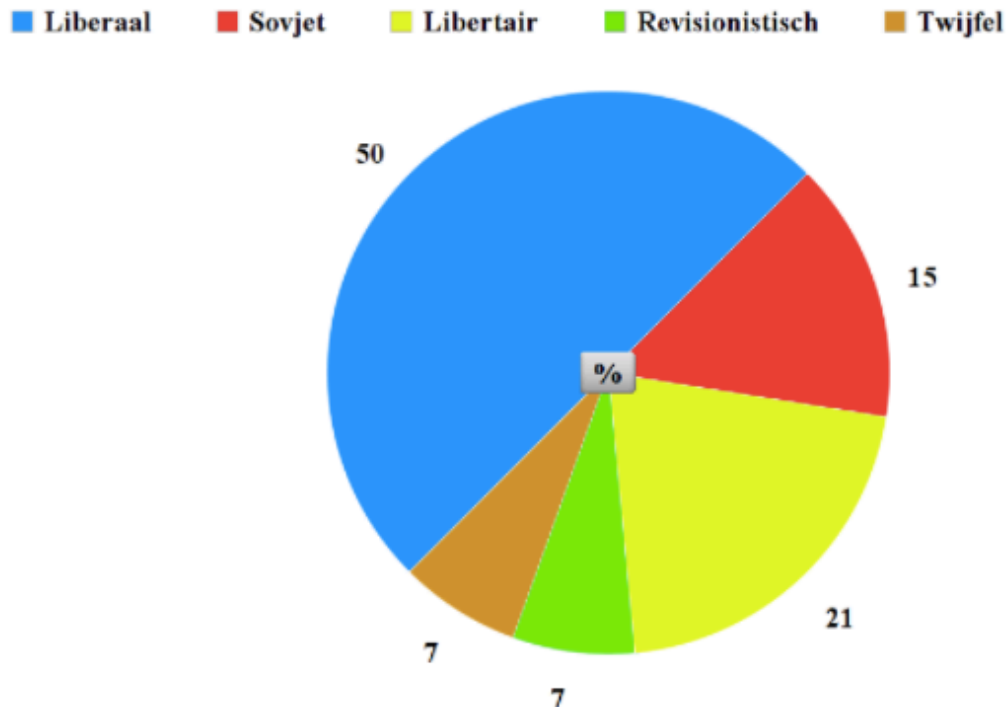
Geconcludeerd kan worden dat *Novem* grotendeels een product is van haar tijd. In het Westen in de jaren '50 het liberale perspectief op de Russische Revolutie leidend en dit is dan ook terug te zien in de methode. De cirkeldiagram (afbeelding 2) geeft zelfs nog een enigszins vertekend beeld, aangezien de passages meegenomen in de sovjet- en libertaire visie betrekking hebben op kenmerken die gedeeld worden met de liberale visie. Geconcludeerd kan worden dat de liberale visie aan de basis stond van de schoolboekmethode *Novem: Wereld in Wording*.

Fasen en facetten en de historiografie

De methode *Fasen en facetten* is uitgegeven in een periode van relatieve ontspanning en vreedzame coëxistentie tussen Oost en West, waarin een herwaardering opkwam voor linkse ideeën, geformeerd in *the New Left*. Voor de historiografie betekende de verbeterde banden tussen de Sovjet-Unie en het Westen dat sovjetarchieven langzaam toegankelijk werden voor westerse historici, wat nieuwe mogelijkheden bood in onderzoek naar de Russische Revolutie. Dit ondersteunde de verdere ontwikkeling van de revisionistische visie. In dit

politieke en historiografische klimaat vond in 1967 de publicatie van de methode *Fasen en facetten* plaats.

Afbeelding 3: Historiografische invloeden in *Fasen en facetten*

Uit de analyse van de methode blijkt dat de visie op de Russische Revolutie die *Fasen en facetten* uitdraagt het meest overeenstemt met de liberale visie. 50% van de kenmerken van historiografisch visies zichtbaar in de passages behoren tot de liberale visie. De invloed van de liberale visie is vooral terug te vinden in de behandeling van de kwesties 2, 4 en 5. Gelijk aan deze visie zien de auteurs van *Fasen en facetten* een sterk verband tussen de Russische Revolutie en de Eerste Wereldoorlog; het had een destabiliserende werking op de samenleving. Het falen van de Voorlopige Regering (kwestie 4) wijt de methode evenals de liberale visie grotendeels aan incompetentie. Wat betreft kwestie 5, de rol en de overwinning van de Bolsjewieken, komen veel van de kenmerken van de liberale visie in *Fasen en facetten* terug. Zo wordt er veel nadruk gelegd op de negatieve leidende rol van de Bolsjewieken, wordt de revolutie als een staatsgreep gezien en Lenin afgeschilderd als machtswellusteling. Ook is er aandacht voor de sterke organisatie en de toepassing van terreur en dwang door de Bolsjewieken. In *Fasen en facetten* neigen de auteurs ernaar te stellen dat de Bolsjewieken de massa en de ontstane chaos manipuleren en misbruiken. Dit gebeurt echter niet expliciet genoeg en is derhalve niet geplaatst onder de noemer liberaal, maar onder 'twijfel' (afbeelding 3).

Ruim een vijfde deel van alle passages in de methode betreffende de Russische Revolutie die duidelijk historiografische invloeden bevatten, tonen libertaire invloeden. Toch moeten hierbij kanttekeningen worden geplaatst, aangezien dit een wat vertekenend beeld schetst. Veel van de libertaire kenmerken die uiting vinden in *Fasen en facetten*, zijn wederom gelijk aan de liberale visie. De benadering waarin Lenin wordt afgeschilderd als een machtswellusteling en de Oktoberrevolutie als een staatsgreep wordt beschouwd horen zowel thuis in de liberale als de libertaire visie. De aandacht voor de slechte omstandigheden van het volk is het enige libertaire kenmerk wat naar voren komt in de methode dat niet ook thuishoort in de liberale visie. Deze komt echter wel terug in de sovjet- en de revisionistische visie.

Invloeden van de revisionistische (7%) en sovjetvisie (15%) zijn, naast de libertaire visie, terug te zien in de tekst waarin kwestie 1, de situatie in Rusland voor 1917, aan bod komt. *Fasen en facetten* benoemt de slechte omstandigheden van het volk en de radicalisering die eind 19^e en begin 20^e eeuw op gang was gekomen, beide kenmerken van de sovjetvisie. De nadruk op de slechte omstandigheden waarin het gewone volk verkeerde is ook een belangrijk kenmerk van de libertaire en revisionistische visie. De methode stelt niet expliciet dat de Russische Revolutie onvermijdelijk was, zoals bij de sovjetvisie, maar het was zeker te verwachten en niet spontaan. Met deze benadering distantieert de methode zich van de liberale visie tegen en sluit ze meer aan op de revisionistische visie.

Fasen en facetten is grotendeels gebaseerd op de liberale visie. Zeker wat betreft de behandeling van de revoluties zelf en de rol van de Bolsjewieken is de liberale invloed erg groot. Ook hier geeft het diagram zelfs nog een vertekend beeld in het nadeel van de liberale visie. In de behandeling van Rusland aan de vooravond van de revolutie wijkt de methode echter af van de liberale visie. Hier vinden de sovjet-, libertaire en revisionistische visie hun weerklank. De liberale visie was destijds in het Westen nog steeds dominant, hoewel ook steeds meer andere en nieuwe geluiden opkomen. Hoewel niet met zekerheid te zeggen is dat dit terug te zien is in *Fasen en facetten* is wel duidelijk dat er, in tegenstelling tot *Novem*, blijkt is van andere invloeden naast liberale.

Mensen en machten en de historiografie

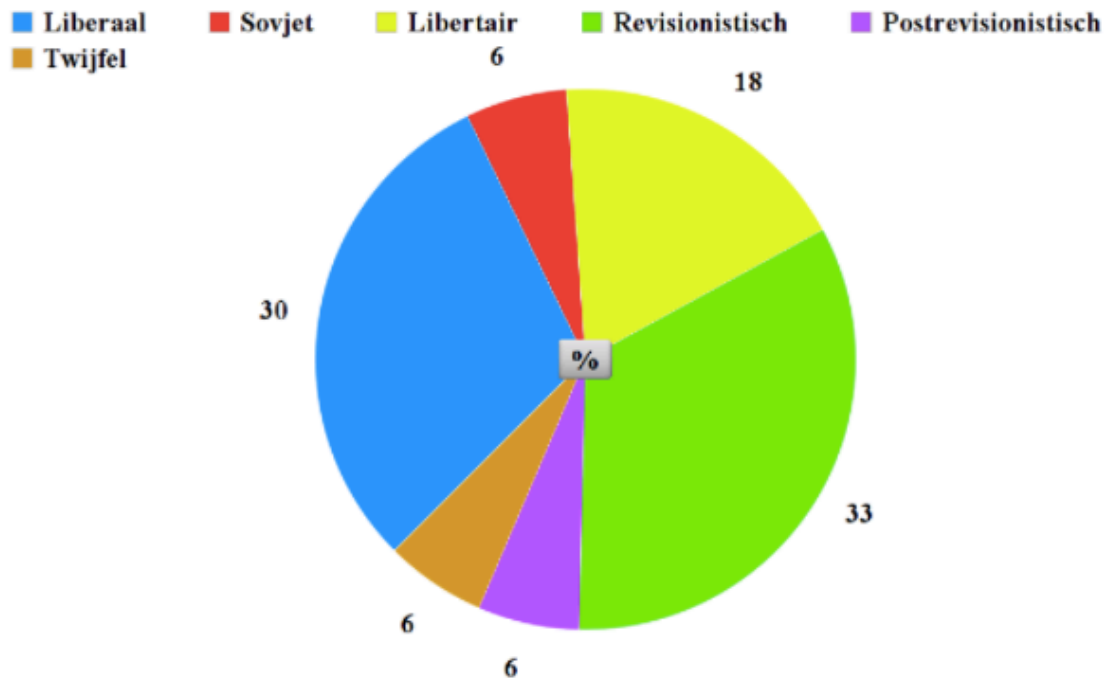
Mensen en machten is gepubliceerd halverwege de jaren 1980, in een periode waarin de Sovjet-Unie verzwakt was en de Verenigde Staten de druk op de Sovjet-Unie, maar ook op West-Europa voor het plaatsen van kruisraketten, opvoerde. De kruisrakettenkwestie zorgde ervoor

dat er ook in Nederland kritiek kwam op het Amerikaanse bewapeningsbeleid. Het schoolboek *Mensen en machten* kent een katholieke basis, wat waardering van de communistische en daardoor atheïstische Sovjet-Unie grotendeels lijkt uit te sluiten. De methode wil daarentegen breken met het eurocentrische geschiedenisbeeld en meer aandacht schenken aan sociaal-culturele geschiedenis. Dit laatste lijkt in lijn te zijn met de revisionistische visie, die in de jaren 1980 inmiddels veel terrein gewonnen heeft. Naast, en grotendeels in reactie waarop, ontstaat in deze periode ook de postrevisionistische visie, waarbij het culturele aspect van de revolutie nog meer belangstelling krijgt.

Een van de dominante historiografische visies in *Mensen en machten* is het revisionisme: eenderde van de historiografische invloeden die te herleiden zijn uit de passages is revisionistisch. In de behandeling van alle vijf de kwesties komen kenmerken van deze visie terug. De meeste revisionistische kenmerken die weerklank vinden in de methode behoren tot kwestie 3, de rol van de massa. Dit is niet onbegrijpelijk, aangezien *Mensen en machten* meer focus wil leggen op sociaal-culturele geschiedenis. Bijna alle kenmerken van de revisionistische visie komen in de behandeling van deze kwestie terug: het leger dat zich aansluit bij het volk; radicalisering van het volk door de omstandigheden; de aanwezigheid van politiek bewustzijn onder het volk; nadruk op mate van zelfbestuur en de goede organisatie ervan. Het enige revisionistische kenmerk dat niet tot uiting komt in de methode is de nadruk op persoonlijke ervaringen. *Mensen en machten* heeft niet zozeer oog voor de individuele Rus, maar meer voor het Russische volk als geheel. Dit wordt als een belangrijke actor in de Russische Revolutie beschouwd.

De revisionistische invloed is niet beperkt tot de kwestie aangaande de rol van de massa. De methode legt ook de nadruk op de moeilijke omstandigheden voor de tsaar aan de vooravond van de revolutie. Daarnaast toont het een verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie: de oorlog zorgde voor economische problematiek en toenemende strijdbaarheid van de bevolking. Daarnaast wordt er in lijn met de revisionistische visie nadruk gelegd op de moeilijke omstandigheden waarin de tsaar verkeerde voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. Het falen van de voorlopig regering wijt *Mensen en machten* evenals de revisionistische visie aan de moeilijke omstandigheden en de besluiteloosheid en angst, die daadkrachtig handelen in de weg stond. Wat betreft kwestie 5, de rol en de overwinning van de Bolsjewieken, stelt de methode dat de Bolsjewieken niet wisten te overwinnen door hun eigen kracht, maar door de zwakte van de tegenstanders.

Afbeelding 4: Historiografische invloeden *Mensen en machten*

De liberale visie is met 30% van de historiografische invloeden die zijn te onderscheiden in de passages de andere dominante visie in *Mensen en machten*. In de benadering van bijna alle kwesties is de liberale weergave vertegenwoordigd. Met betrekking tot kwestie 1 stelt de methode dat de Russische Revolutie ‘vrij onverwacht’⁶⁹ uitbrak, wat naadloos aansluit op de liberale visie. Daarnaast lijkt *Mensen en machten* hier en daar te spreken van vooruitgang en ontwikkeling volgens westers model in het Rusland voor 1917, dat een liberale visie suggereert. Aangezien dit echter niet helder genoeg is, is deze in de analyse gecategoriseerd onder ‘twijfel’. Wat betreft het verband tussen de oorlog en de revolutie leggen de auteurs visie de nadruk op de destabiliserende werking die de oorlog had, maar ook op de persoonlijk fouten van de tsaar aan het front. Naast dat de Voorlopige Regering in moeilijke omstandigheden verkeerde leed zij aan besluiteloosheid, wijst *Mensen en machten* ook op de onderlinge verdeeldheid, wat een liberaal kenmerk is. Bovendien zijn in hoe de auteurs spreken over de rol en de overwinning van de Bolsjewieken liberale invloeden te traceren. De Oktoberrevolutie wordt gezien als een staatsgreep, waarbij Bolsjewieken mede dankzij hun sterke organisatie het volk wisten te manipuleren en misbruik te maken van de chaos waarin het land verkeerde. Zij wisten de macht te consolideren door middel van terreur en dwang en dankzij de zwakte van de Witten. In de

⁶⁹ Adang en Vercauteren, *Mensen en machten* (1985), 500, 501.

behandeling van kwestie 5 is de methode dus sterk liberaal. De manier waarop de auteurs spreken over Lenin neigt zelfs naar het afschilderen van de leider van de Bolsjewieken als machtswellusteling. Aangezien dit een heftige uitspraak is en de methode zich daarvoor niet duidelijk genoeg uitlaat is deze uitspraak opgenomen in de categorie twijfel. In de behandeling van kwestie 3, de rol van de massa, komen geenszins liberale invloeden naar voren.

In mindere mate zijn ook libertaire kenmerken te ontdekken in de passages. De libertaire visie is, zoals besproken en gebleken is uit de voorgaande paragrafen, een visie die kenmerken van verschillende visies heeft overgenomen. In deze methode komen wederom de libertaire kenmerken aan bod die vaak overlappen met andere visies. Bij kwestie 1 en kwestie 5 heeft de methode libertaire kenmerken in zich die overeenstemmen met de liberale visie: het spontane (onverwachte) karakter van de revolutie, het misbruik en manipulatie van de massa door de Bolsjewieken en de Oktoberrevolutie als staatsgreep. Wat betreft kwestie 2 komen de kenmerken naar voren die revisionistische gelijken kennen: nadruk op zelfbestuur en radicalisering van het volk door omstandigheden. Toch is ook een kenmerk te detecteren dat uniek is voor de libertaire visie: uit de passages blijkt namelijk dat *Mensen en machten* de Februarirevolutie (in tegenstelling tot de Oktoberrevolutie) als een positieve ontwikkeling beschouwt.

In zeer geringe mate zijn de sovjet- en de postrevisionistische visie van invloed op de methode. De sovjetvisie komt terug in het onderdrukkend regime van de tsaar (kwestie 1) en de sterke organisatie van het Rode Leger (kwestie 5). In *Mensen en machten* zijn ook passages zichtbaar waarin kenmerken van de nieuwste visie, het postrevisionisme, terug zijn te zien. Zo heeft methode aandacht voor de sociale polarisatie, een oorspronkelijk revisionistisch idee dat veel aandacht krijgt in het postrevisionisme. De revolutie wordt in *Mensen en machten* verder beschreven als een chaos, een benadering die kenmerkend is voor de postrevisionistische visie

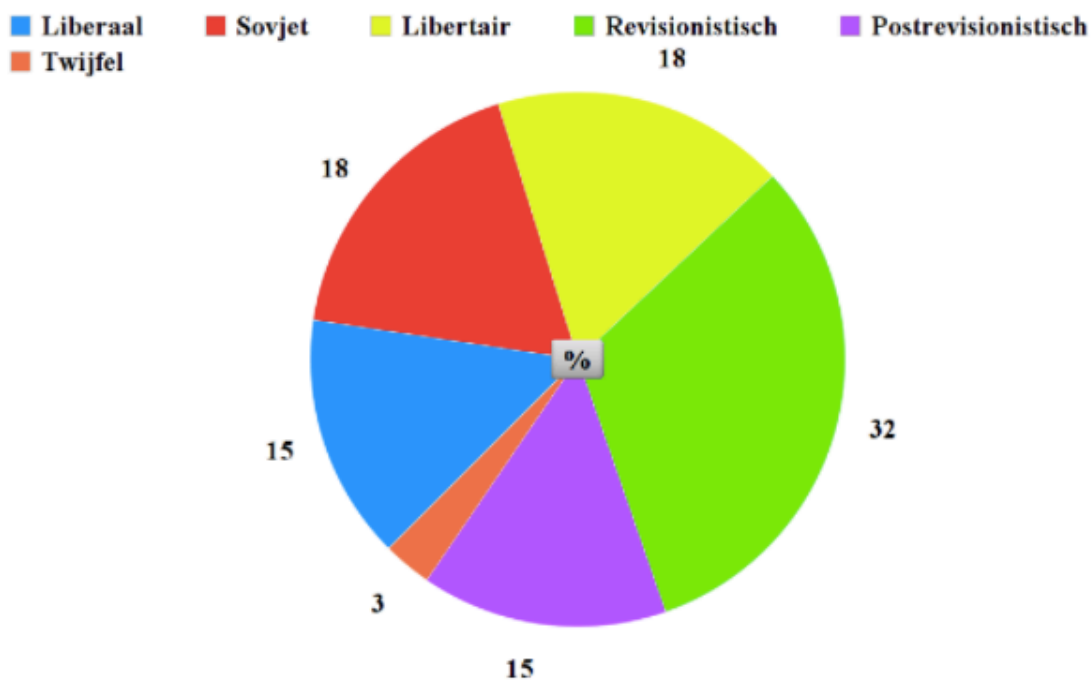
De tekst *Mensen en machten* gewijd aan de Russische Revolutie kent veel verschillende historiografische invloeden, maar de visies die het sterkst aanwezig zijn, zijn de liberale en de revisionistische visie. In tegenstelling tot de oudere onderzochte methodes heeft de liberale visie er in *Mensen en machten* een geduchte concurrent bijgekregen. Wat betreft de oorzaken van de revolutie en de rol en overwinning van de Bolsjewieken is de methode veelal liberaal, terwijl het bij het verband met de Eerste Wereldoorlog, de rol van de massa en het falen van de Voorlopige Regering met name revisionistisch is. Het boek zegt veel aandacht te willen schenken aan sociaal-culturele geschiedenis. Wat betreft de Russische Revolutie komt vooral

de sociale component inderdaad sterk terug; er is veel aandacht voor het (gewone) volk. Het culturele aspect blijft achterwege bij de behandeling van dit thema.

Op weg naar 2000 en de historiografie

De titel van de methode verradt al in welke periode het is uitgegeven. Het precieze jaartal betreft 1994. De Koude Oorlog is ten einde en de Sovjet-Unie is uiteengevallen. De communistische droom is mislukt. De historiografische context waarin het boek is gepubliceerd is er een waarin de postrevisionistische visie inmiddels gevestigd is als vijfde en nieuwste benadering van de Russische Revolutie.

Afbeelding 5: Historiografische invloeden Op weg naar 2000

Zoals blijkt uit afbeelding 5 laat de methode een gevarieerd geheel van invloeden zien. De grootste invloeden die zijn te herkennen komen uit revisionistische hoek. Het gaat om 32% van alle historiografische invloeden zichtbaar in de passages. Deze invloeden zijn met name terug te vinden in de behandeling van prerevolutionair Rusland, kwestie 1: volgens *Op weg naar 2000* was de revolutie het gevolg van een onderdrukkend regime, de slechte omstandigheden waarin het volk verkeerde en was derhalve te verwachten. Wat betreft kwestie

2 stellen de auteurs in lijn met de revisionistische visie dat de Eerste Wereldoorlog economische problematiek met zich meebracht. In de benadering van de rol van de massa zijn wederom veel revisionistische invloeden zichtbaar: het leger ging samenwerken met het volk, dat politiek bewustzijn had ontwikkeld en was geradicaliseerd door de slechte omstandigheden. Verder wordt in de methode aandacht geschonken aan de mate van zelfbestuur en de goede organisatie hiervan. Over de Voorlopige Regering menen de auteurs dat deze besluiteloos en onzeker waren en handelde, of beter gezegd niet handelde, uit angst. De benadering is echter ook op te vatten als incompetent, een opvatting die kenmerkend is voor de liberale visie. De minste revisionistische invloeden komen terug bij de bespreking van kwestie 5, waarin de Bolsjewieken aan bod komen. De enige revisionistisch invloed hierin is dat *Op weg naar 2000* stelt dat de Bolsjewieken daadwerkelijk populair waren en steun genoten van het volk.

Met beide 18% van de totale historiografische invloed delen de sovjetvisie en de libertaire visie de tweede plaats in *Op weg naar 2000*. Het is vrij opmerkelijk dat in een methode gepubliceerd kort na het falen van de communistisch utopie, de sovjetvisie juist duidelijk aanwezig is ten opzichte van de oudere methodes. Wel moet gezegd worden dat deze invloeden vaak ook zijn toegeschreven aan de revisionistische visie, aangezien deze zijn overgenomen van de sovjetvisie. Zo zijn de beschouwingen van een onderdrukkend regime en slechte omstandigheden voor het volk ook kenmerken van de sovjetvisie. Daarnaast beweert de methode ook dat er geen sprake was van vooruitgang in het Rusland voor 1917, waarmee het de liberale visie duidelijk verwerpt en aansluit op de sovjetvisie. Ook spreekt het in lijn met de sovjetvisie over de radicalisering die plaatsvond in Rusland vanaf het einde van de 19^e eeuw. De sovjetvisie komt enkel aan bod wanneer het boek spreekt over de situatie in Rusland voor 1917, kwestie 1. Evenals de sovjet- en de revisionistische visie benadrukt de libertaire visie het onderdrukkend regime en de slechte omstandigheden voor het Russische volk. De libertaire invloeden komen ook bij de behandeling van andere kwesties terug. Ook de libertaire visie legt nadruk op zelfbestuur en stelt dat de radicalisering het gevolg is van de slechte omstandigheden, evenals de revisionistische visie eerder besproken. Een uniek libertaire invloed is het feit dat de Februarirevolutie door de auteurs als een positieve ontwikkeling wordt beschouwd. De Oktoberrevolutie wordt in de methode daarentegen bestempeld als staatsgreep, een kenmerk dat gedeeld voor met de liberale visie.

De liberale en de postrevisionistische visie nemen beide 15% van de historiografische invloeden voor hun rekening. Het postrevisionisme is duidelijk in opkomst. In *Op weg naar 2000* komen verschillende postrevisionistische kenmerken naar voren, verdeeld over de kwesties: de escalerende werking van de oorlog, het chaotische karakter van de revolutie, de

minderheidspositie van de Bolsjewieken en het idee dat de Bolsjewieken een nieuwe vorm van een autoritaire dictatuur instelde, die juist was omvergeworpen in 1917. Ook wordt er de industrialisatie besproken, wat neigt naar aansluiting op de moderniteitstheorie. Deze is echter niet expliciet genoeg en daarom opgenomen in de categorie ‘twijfel’. Ten opzichte van de vorige methodes is de liberale visie in *Op weg naar 2000* duidelijk terrein aan het verliezen. De liberale invloeden zijn met name terug te vinden in beschrijvingen van de rol en de overwinning van de Bolsjewieken. Zo wordt er veel nadruk gelegd op de negatieve leidende rol die de groepering had in de revolutie en wordt de revolutie, zoals gezegd, als een staatsgreep beschouwd. Verder wordt benadrukt in de methode dat de Bolsjewieken, hoewel zij wel steun genoten, een kleine groep betrof, die gebruik maakten van terreur en dwang om de macht te kunnen grijpen.

Op weg naar 2000 kan een vooral revisionistisch methode genoemd worden; libertaire en sovjetinvloeden zijn aanwezig, maar dit gaat vaak om kenmerken die ook in het revisionisme thuishoren. Het revisionisme is het sterkst terug te vinden in de behandeling van prerevolutionair Rusland, het verband met de Eerste Wereldoorlog en de rol van de massa. Wat betreft de benadering van de Bolsjewieken blijft de liberale invloed nog groot. De Bolsjewieken worden nog steeds veelal negatief behandeld en de Oktoberrevolutie (in tegenstelling tot de Februarirevolutie) blijft beschouwd worden als een staatsgreep. *Op weg naar 2000* is de eerste van de onderzochte methode die duidelijk ideeën ontleent van de nieuwste historiografische visie, de postrevisionistische.

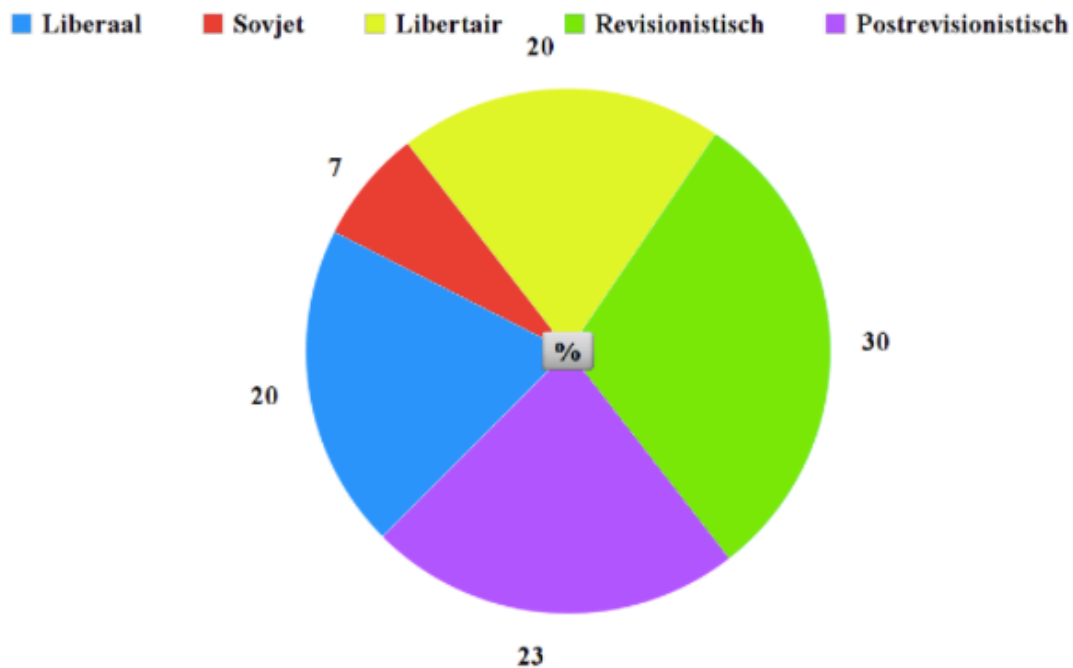
Feniks en de historiografie

Het recentste schoolboek uit de analyse is *Feniks*. Deze methode wordt ten tijde van dit onderzoek op veel scholen gebruikt. Het boek is uitgebracht in 2012; de Koude Oorlog en de Sovjet-Unie zijn inmiddels echt tot de geschiedenis gaan behoren. Hoewel er geen hoogoplopende spanningen tussen Oost en West meer zijn, is er wel sprake van wederzijds wantrouwen. De Verenigde Staten en Rusland lijken elkaar te beconcurreren om de machtspositie op het wereldtoneel.

Wederom kan de grootste invloed toegeschreven worden aan de revisionistische visie. In de behandeling van alle kwesties is de invloed zichtbaar, maar hij voert duidelijk de boventoon in kwesties 2 en 3, aangaande het verband tussen de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie en de rol van de massa. De methode benadrukt bij kwestie 2 de economische malaise die oorlog teweegbracht en de toenemende strijdbaarheid van de

bevolking. Wanneer *Feniks* spreekt over de rol van de massa benadrukt het onder andere het politieke bewustzijn van het volk, de mate van zelfbestuur en de goede organisatie hiervan. Verder stelt het ook dat leger zich aansloot bij het volk, een idee dat kenmerkend is voor de revisionistische visie.

Afbeelding 6: Historiografische invloeden Feniks

Het postrevisionisme laat ook in bijna een kwart van de gevallen haar invloed zien. In de methode komt de rol van roddels en geruchten naar voren als medeoorzaak van het uitbreken van de revolutie. Dit is een specifiek postrevisionistische benadering. Verder benadrukt *Feniks* ook in lijn met deze visie de escalerende werking van de oorlog en de sociale polarisatie die daardoor plaatsvond. In de behandeling van kwestie 3 is de invloed van de postrevisionistische visie ook duidelijk zichtbaar: de revolutie wordt afgeschilderd als een chaos, waarbij de Bolsjewieken, die slechts van een klein deel van de bevolking steun kregen, een nieuwe vorm van autoritaire dictatuur wisten te stichten. De liberale en de libertaire visie lijken een gelijke mate invloed te hebben gehad op de methode. De liberale visie klinkt door wanneer kwestie 2 behandeld wordt: de oorlog wordt een destabiliserende werking toegeschreven en de slecht verlopende oorlog is grotendeels het resultaat van persoonlijke fouten van de tsaar. Verder is de invloed vooral terug te zien wanneer de Bolsjewieken besproken worden: de

Oktoberrevolutie wordt gezien als een staatsgreep, die de sterk georganiseerde Bolsjewieken wisten te volbrengen door middel van manipulatie en misbruik van het volk en de ontstane chaos. Zij konden hun macht na winst in de burgeroorlog consolideren door de zwakte van hun tegenstanders, de Witten.

Ook in *Feniks* wordt de onduidelijke positie die de libertaire visie inneemt duidelijk. De in de passages te herkennen ‘libertaire’ kenmerken, kunnen wederom tegelijkertijd als onderdeel van de revisionistische en de liberale visie beschouwd worden. Dit is niet te wijten aan de methode, maar aan de visie zelf. Wat betreft kwestie 1 en 3 zijn de libertaire invloeden in *Feniks* gelijk aan enkele revisionistische invloeden, namelijk de nadruk op het zelfbestuur en de radicalisering van het volk door de slechte omstandigheden. Bij de rol en de overwinning van de Bolsjewieken sluit het juist weer aan op de liberale visie, waarbij zowel bij de liberalen als libertaire historici de Oktoberrevolutie wordt beschouwd als een staatsgreep door een kleine minderheid.

De sovjetvisie is de visie die het minst invloed lijkt te hebben gehad op de auteurs. Het komt enkel en alleen terug in de behandeling van prerevolutionair Rusland, in die zin dat het spreekt van opkomst van arbeidersbewegingen – weliswaar een duidelijk kenmerk van de sovjetvisie – en het een vooruitgang van de omstandigheden eind 19^e en begin 20^e eeuw ontkent. De invloed van de sovjetvisie is drie (of zelfs vier) keer zo klein als die van de andere visies op de methode. Dit is als volgt te verklaren: de sovjetvisie diende met name in de Sovjet-Unie als legitimatie van de ideologie en de macht van de communistische partij en leiders. Het belang van de sovjetvisie viel weg na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Aangezien *Feniks* is uitgegeven in 2012, ruim twintig jaar na de val van de Sovjet-Unie is het niet onbegrijpelijk dat de sovjetvisie minder in acht wordt genomen.

De leertekst van *Feniks* heeft invloeden van alle visies in zich, maar de boventoon wordt gevoerd door revisionistische en postrevisionistische invloeden. Dit is passend bij de historiografische context waarin het boek verschenen is, en de deze twee visies die in deze tijd van grote invloed zijn op het historiografisch debat aangaande de Russische Revolutie. Er is veel aandacht voor de rol van de massa en de bottom-up-benadering van de gebeurtenis rondom de Russische Revolutie, kenmerkend voor de revisionistische visie. Ook komt het culturele aspect in de methode terug, in de vorm van geruchten en roddels die onder het volk rondgingen. Dit kan geschaard worden onder *the cultural turn*, iets waar de postrevisionistische visie bekend om staat. Een ander onderdeel van de postrevisionistische visie is de herwaardering van politieke geschiedenis en dit is terug te zien in de behandeling van kwestie 5, de rol en de

overwinning van de Bolsjewieken. Met name bij deze kwestie vinden de liberale invloeden nog steeds een duidelijke weerklank.

Deelconclusie

Op grond van de analyse van de schoolboeken en de koppeling aan de historiografische visies zijn er enkele interessante ontwikkelingen en trends zichtbaar, zowel qua invloed van de historiografische visies als qua inhoudelijke keuzes die methodes maken.

De liberale visie blijkt vooral dominant in de tekstpassages van de oudste methodes: *Novem* en *Fasen en facetten*. In deze methodes voert deze visie duidelijk de boventoon. Wat betreft historiografische invloed zijn er verschillende verschuivingen zichtbaar. Dit is ook begrijpelijk aangezien in de tijd van uitgave de liberale visie ook in de westerse historiografie overheersend was.

In deze tijd, en de decennia erna, was de sovjetvisie dominant in de Sovjet-Unie. Deze visie had weinig aanhang in de westerse wereld. In de analyse van de schoolboekmethodes blijkt ook dat de sovjetvisie maar deels wordt meegenomen. De sovjetvisie blijkt alleen van invloed te kunnen zijn bij de behandeling van kwestie 1, de situatie in Rusland tot 1917. Dit is te verklaren omdat bij de andere kwesties de sovjetvisie een ideologische toon heeft, die in het westen weinig gehoor krijgt, vanwege ofwel de ideologische (kapitalistische) afkeer die men had ten opzichte van de sovjetvisie of het ahistorische karakter van deze visie. Het belang van de sovjetvisie viel weg na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, aangezien het doel, legitimatie van het Sovjetregime, niet langer relevant was. Dit verklaart de zeer kleine rol die de visie vandaag de dag nog inneemt, zoals goed te zien is bij de historiografische invloeden van *Feniks* (afbeelding 6).

Uit de analyse blijkt de libertaire visie problematisch. De visie is een mix van de liberale visie en de sovjetvisie, waarbij van de laatste ook weer elementen zijn opgenomen in de revisionistische visie. Dit maakt het definiëren van puur libertaire invloeden lastig, aangezien het weinig kenmerken heeft die uniek zijn voor deze visie. In de tekstpassages uit de methoden is het dan ook veelal niet met zekerheid vast te stellen wanneer het een ‘puur’ libertaire invloed betreft. Vaak moesten daarom ‘libertaire’ invloeden in passages daarnaast ook gecategoriseerd worden als sovjet, liberaal of revisionistisch.

Vanaf de jaren 1960 groeit de revisionistische visie uit tot een grote speler in het historiografische debat. In *Mensen en machten* (1985) neemt de revisionistische visie het stokje

ook over als dominante visie. De nieuwe visie op de Russische Revolutie die opkomt in de jaren 1990, het postrevisionisme, vindt nog niet veel gehoor in de methode *Op weg naar 2000* die halverwege dit decennium wordt gepubliceerd. In *Feniks* uit 2012 neemt het postrevisionisme wel een prominente rol in. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de geschiedenismethodes voor havo- en vwo-bovenbouw wat betreft de behandeling van de Russische Revolutie meegaan in en beïnvloed worden door de ontwikkelingen in de historiografie, ook al vinden deze ontwikkelingen met enkele decennia vertraging weerklank in de methodes.

Wat betreft inhoudelijk keuzen zijn er interessante trends zichtbaar. Bij de nieuwere boeken is er meer aandacht voor de rol van de massa. Dit is in lijn met de opkomst van de revisionistische visie en de dominante positie die ze verworven heeft in het historiografisch debat. Hoewel ze terrein heeft moeten afstaan, blijft de liberale visie duidelijk aanwezig in alle methodes. Een aantal liberale kenmerken zijn tussen de uitgave van de oudste methode *Novem* en de nieuwste methode *Feniks*, een periode van een kleine 60 jaar, onveranderd gebleven. In alle methodes wordt de Februarirevolutie als een relatief positieve ontwikkeling beschouwd, terwijl de Oktoberrevolutie overal wordt bestempeld als een staatsgreep, waarbij de Bolsjewieken vaak allerminst als helden afgeschilderd worden. Hoewel het revisionisme meer invloed verwerft in de behandeling van kwestie 1 tot en met 4, blijft de liberale invloed op benadering van de rol en de overwinning van de Bolsjewieken (kwestie 6) grotendeels onaangetast.

Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om te achterhalen in hoeverre ontwikkelingen in de historiografie aangaande de Russische Revolutie gedurende de afgelopen eeuw hun weerklank vinden in de benadering van verschillende geschiedenismethoden, uitgegeven en gebruikt in verschillende decennia van de twintigste en eenentwintigste eeuw.

Allereerst is een historiografisch kader opgesteld aan de hand van vijf kwesties, afgeleid uit het historiografisch debat, die betrekking hebben op de Russische Revolutie: (1) de situatie in Rusland voor 1917, (2) de rol van de Eerste Wereldoorlog, (3) de rol van de massa, (4) het falen van de Voorlopige Regering en (5) de rol en overwinning van de Bolsjewieken. Vervolgens zijn de geselecteerde geschiedenismethoden beschreven aan de hand van hun weergave van deze kwesties. Gekeken naar het aantal alinea's die de methodes schonken aan elke kwestie, bleek dat kwestie 5, de rol en overwinning van de Bolsjewieken, bij alle methoden verreweg de meeste alinea's en dus de meeste aandacht kreeg.

Hierna volgde de synthese: het historiografisch kader en de beschrijving van de methodes aan de hand van de vijf kwesties werden samengevoegd, om zo een historiografische analyse te maken van de geschiedenismethoden. Aan de hand van de historiografische analyse is gebleken dat de schoolboekmethodes in grote mate de historiografische ontwikkelingen in de twintigste eeuw volgen. De historiografische ontwikkelingen vanaf 1920 vinden weerklank in de Nederlandse schoolboeken wat betreft hun perspectief van de Russische Revolutie, al is dit met enige vertraging. In *Novem en Fasen en facetten* is de liberale visie nog duidelijke de bepalend, waarbij de sovjet- en libertaire visies slechts een bijrol innemen. De revisionistische visie komt niet of nauwelijks terug, hoewel deze ten tijde van de uitgave van *Fasen en facetten* in de jaren 1970 al veel terrein aan had gewonnen in de historiografie. Deze opmars is pas terug te zien in 1985 bij *Mensen en machten*.

De revisionistische visie verdwijnt daarna niet meer van het toneel en biedt tegenwicht (en vaak overwicht) aan de liberale visie. Wel is er sinds 1990 een nieuwe geduchte historiografische concurrent bijgekomen: het postrevisionisme. Deze speelt in *Op weg naar 2000* en *Feniks* een steeds grotere rol. Bovendien is opvallend dat in deze twee recentste methodes bijna alle visies, op de sovjetvisie na, enigszins in gelijke mate naar voren komen. Er is niet een visie dominant, maar bijna alle visies worden geïntegreerd in de behandeling van de Russische Revolutie. Het wegvallen van de sovjetvisie is ook niet verbazend, aangezien deze ook wel diende als een legitimatie van de Sovjet-Unie en de macht en ideologie van de

communistiche partij. Na de val van de Sovjet-Unie en daarmee het communistisch regime is dit doel niet langer relevant.

Naast dat de methodes onderhevig zijn aan ontwikkelingen in de historiografische context, heeft de vakdidactische context ten tijde van publicatie ook invloed op de methodes. Vanaf de jaren 1950 zijn er veel ontwikkelingen plaatsgevonden binnen het schoolvak geschiedenis. Naast de politieke benadering, kwam er steeds meer ruimte voor sociaaleconomische en culturele geschiedenis. Dit valt gelijk met de opkomst van de revisionistische en postrevisionistische visies, waarin, in tegenstelling tot de liberale en sovjetvisie, ook meer oog is voor de sociaaleconomische en culturele benadering van geschiedenis.

Historiografische trends en ontwikkelingen hebben invloed op geschiedenismethodes gebruikt in havo en vwo-bovenbouw. Dit heeft niet direct zijn uitwerking op methodes; hier gaan vaak een of zelfs twee decennia overheen. De benadering van de Russische Revolutie weergegeven in de methodes kan zodoende gezien worden als een verlate echo van de ontwikkelingen in de historiografie.

Discussie

In de formulering van de hoofdvraag, ‘in hoeverre zijn de historiografische ontwikkelingen zichtbaar’, spreek ik een bepaalde verwachting uit. Deze verwachting is uitgekomen: de historiografische ontwikkelingen zijn terug te zien in de geanalyseerde geschiedenismethodes. De historiografische trends komen, al is het met vertraging, naar voren in de schoolboeken. Aan de hand van het van tevoren opgestelde historiografische kader leek het simpel om de methodes grondig te analyseren. Toch stuitte ik hier op wat problemen. Tijdens de analyse bleek positionering van de libertaire visie echter problematisch. Door haar aanzienlijke overlap in kenmerken met de liberale, sovjet- en revisionistische visie was het vaak ondoenlijk om vast te stellen of er sprake was van libertaire invloed of van invloed van een van de andere drie visies. In de analyse is ervoor gekozen om in deze gevallen invloeden van beide visies te constateren. Dit heeft wel bijgedragen aan een enigszins vertekend beeld aangezien een kenmerk dan twee keer, bij verschillende visies is genoteerd. Desalniettemin waren de resultaten duidelijk genoeg om de hierboven besproken conclusies te kunnen trekken.

Zoals blijkt uit de analyse komen de historiografische ontwikkelingen en visies terug in

de schoolboeken. Idealiter zien academische historici en geschiedenisleraren beiden graag dat de historiografie en geschiedenisonderwijs op de middelbare school duidelijk met elkaar in contact staan. Het moeten niet twee aparte werelden zijn, maar er moet een link blijven. Zeker in de bovenbouw havo en vwo wil men een voor leerlingen begrijpelijke vertaling bewerkstelligen van de historiografie naar het geschiedenisonderwijs. Maar is dit wel mogelijk? Kunnen methodes de historiografie wel op de voet volgen? Dit lijkt praktisch gezien onmogelijk. Historiografische ontwikkelingen moeten eerst in de academische wereld hebben plaatsgevonden voordat deze kunnen doorsijpelen naar het onderwijs. Vervolgens moeten hoofdstukken geschreven worden en de methodes worden uitgegeven voordat deze daadwerkelijk in de klas gebruikt kunnen worden. Hierdoor lijkt er geen ontkomen te zijn aan de vertraging waarmee historiografische ontwikkelingen kunnen worden meegenomen in de schoolboeken. Een ontwikkeling die deze vertraging kan verkorten is de opkomst van digitale methodes. Deze zijn flexibeler en kunnen makkelijker bijgewerkt worden om de recentste historiografische ontwikkelingen van weergave te voorzien. Toch zal het ook hier een ware opgave zijn om de historiografische ontwikkelingen op de voet te kunnen blijven volgen. Voor de vertaling van de historiografie naar het onderwijs blijft de rol van de docent essentieel. De docent houdt hierin 'het laatste woord'; zij bepalen hoe (en of) zij de historiografie aangaande een bepaald thema laten terugkeren in hun lessen. Hier volgt echter een nieuw probleem: het is nobel streven, maar praktisch onmogelijk voor geschiedenisdocenten om buiten hun lespraktijk om de meest recente historiografische ontwikkelingen constant bij te houden. De directe vertaling van de historiografie naar het onderwijs blijft dus een lastige kwestie.

Naar aanleiding van het onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen die ik wil doen aan methodemakers. Zoals gezegd, komen in de laatste visies alle, meer relevante visies aan bod. Deze trend moedig ik aan. Er kan echter nog een extra stap worden gemaakt, door het te koppelen aan de vakdidactische ontwikkelingen. Tot op heden blijven de historiografische visies impliciet in de tekst; ze worden niet genoemd. In een periode waar steeds meer nadruk ligt op historische vaardigheden, is dit een gemiste kans. Door de historiografische visies te expliciteren en te koppelen aan opdrachten, kunnen leerlingen meer inzicht in multiperspectiviteit ontwikkelen. Verder leren zij zo niet alleen dát er verschillende visies bestaan op verschillende gebeurtenissen, maar dat deze ook in tijd geplaatst kunnen en moeten worden (temporele multiperspectiviteit). Dit is een complex inzicht, maar met de juiste tools, aangeleverd door de methodes, kunnen leerlingen uit havo- en vwo-bovenbouw dit eigen maken.

Literatuurlijst

Schoolboeken

- Adang, A. en Vercauteren, F.E.M, *Mensen en machten: Examenboek geschiedenis Havo/Vwo*, Meulenhoff Educatief (Amsterdam, 1985).
- Hoeven, M.B. van der, *Fasen en facetten: geschiedenis voor het eindexamen*, JM Meulenhoff (Amsterdam, 1967).
- Hoogstraaten, M.G., Kingma, R.H. en Siegman, T., *Op weg naar 2000: geschiedenis van 1870 tot heden*, Tekstboek, Havo-editie, BKE-Baarn(Baarn, 1994).
- Novem, *Wereld in wording*, G.B. van Goor Zonen (Den Haag/Jakarta, 1954).
- Venner, J., Heijden, C. van der, *Haperen, M. van, Feniks: geschiedenis voor de bovenbouw havo. Overzicht van de geschiedenis*, ThiemeMeulenhoff (Amersfoort, 2012).

Historiografische werken en naslagwerken

- Acton, E., *Rethinking the Russian Revolution* (New York, 1990).
- Billington, J. H., 'Six Views of the Russian Revolution', *World Politics*, 18:3 (1966) 452-473.
- Foster, J. B., 'Revolution and Counterrevolution, 1917-2017', *Monthly Review*, 69:3 (2017) 1-13.
- Haimson, L.H., 'The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917', *Slavic Review*, 23 (1964) 619-642.
- Kolonitski, B. en Cohen, Y.E., Russian Historiography of the 1917 Revolution: New Challenges to Old Paradigms?, *History and Memory*, 21:2 (2009) 34-59
- Kolonitski, B. en Neumeyer, J., 'On Studying the 1917 Revolution: Autobiographic Confessions and Historiographical Predictions', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015) 751-768.
- Koops, E., 'De Koude Oorlog (1945-1991), Samenvatting & Tijdlijn. Oorzaken, verloop en gevolgen', *Historiek*, 21 mei 2017. < <https://historiek.net/koude-oorlog-samenvatting-oorzaken-gevolgen/69140/> > (31-10-2017)
- Krausz, T., 'One Hundred Years, One Hundred Messages', *Monthly Review*, 69:3 (2017) 27-43.
- Leeuwenhoek, R., Eleveld, R., & Dalhuisen, L.G., 'Dertig jaar Novem/Wereld in Wording', *Geschiedenis in de klas* (1990) 28-38. < <http://mensmaatschappij.slo.nl/Paginas/Dertig-jaar-Novem-Wereld-in-Wording.aspx> >

- Marot, J. E., 'A "Postmodern" Approach to the Russian Revolution? Comment on Suny', *The Russian Review*, 54:2 (1995) 260-264.
- Mironov, B.N., 'Cannon Fodder for the Revolution: The Russian Proletariat in 1917', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 18:2 (2017) 351-370.
- Mironov, B.N., 'The Russian Revolution of 1917 as a By-Product of Modernization', *Russian Social Science Review*, 56:1 (2015) 79-95.
- Novikova, 'The Russian Revolution from a Provincial Perspective', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015), 769-785.
- Pereira, N.G.O., 'Revisiting the Revisionists and Their Critics', *The Historian* (2010) 24-37.
- Project Muse red., 'On the Centenary of Revolution', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 18:2 (2017) 229-235.
- Raleigh, D.J., 'The Russian Revolution after All These 100 Years', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015) 787-797.
- Smith, S.A., 'Writing the History of the Russian Revolution after the Fall of Communism', *Europe-Asia Studies*, 46:4 (1994) 562-578.
- Smith, S.A., 'The Historiography of the Russian Revolution 100 Years On', *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 16:4 (2015) 733-749.
- Suny, R. G., 'Revision and Retreat in the Historiography of 1917: Social History and Its Critics', *The Russian Review*, 53:2 (1994) 165-182.
- Suny, R.G., 'Russian Terror/ism and Revisionist Historiography', *Australian Journal of Politics and History*, 53;1 (2007) 5-19.
- Suny, R.G., 'Toward a Social History of the October Revolution', *The American Historical Review*, 88:1 (1983), 31-52.
- Uldricks, T. J., 'Petrograd Revisited: New Views of the Russian Revolution', *The History Teacher*, 8: 4 (1975), 611-623.
- Warth, R.D., 'On the Historiography of the Russian Revolution', *Slavic Review*, 26:2, (1967) 247-264.

Appendix

Tabel 2 Resultaten analyse Novem

Totaal 15	Sovjetvisie	Liberaal visie	Libertaire visie	Revisionistische visie
Aantal	2	9	2	2
Tot 1917		- Persoonlijk falen tsaar en regering - Revolutie te vermijden	- Russische Revolutie spontaan	
WOI				Economische problematiek door WOI
Massa		- Volk geradicaliseerd door Bolsjewieken		Toenemende strijdbaarheid bevolking
VR				
Bolsj	- Sterke organisatie - Leidende rol Bolsjewieken	- Leidende rol Bolsjewieken - Revolutie als staatsgreep - Manipulatie en misbruik - Sterke organisatie - Nadruk op dwang en terreur - Winst burgeroorlog door zwakte witten	- Oktoberrevolutie als staatsgreep	
Tot %	13%	60%	13%	13%

Tabel 3 Resultaten analyse 'Fasen en facetten'

	Totaal 14	Sovjetvisie	Liberaal visie	Libertaire visie	Revisionistische visie	Twijfel
Aantal		2	7	3	1	1
Tot 1917		- Slechte omstandigheden volk - Radicalisering 19 ^e /20 ^e eeuw		- Slechte omstandigheden volk	Slechte omstandigheden volk	
WOI			- Sterk verband WOI		(Revolutie te verwachten) ⁷⁰	(Revolutie te verwachten)
Massa						
VR			VR incompetent			
Bolsj			- Revolutie als staatsgreep - Lenin als machtswellusteling - Sterke organisatie - Nadruk op dwang en terreur - Leidende rol Bolsjewieken	- Oktoberrevolutie als staatsgreep - Lenin als machtswellusteling		
Tot %		14%	50%	21%	7%	7%

⁷⁰ Fasen en Facetten lijkt indirect te stellen dat de revolutie te verwachten was met de zin: 'Een aanlooptijd waarin een revolutionaire intelligentsia de bodem rijp maakt voor een omwenteling' (Fasen en Facetten, 285). Dit is echter geen harde stelling, vandaar dat deze in de categorie twijfel is geplaatst.

Tabel 4 Resultaten analyse 'mensen en machten'

Totaal 30	Sovjetvisie	Liberaal visie	Libertaire visie	Revisionistische visie	Postrevisionistische visie	Twijfel
Aantal	2	10	6	10	2	2
<i>Tot 1917</i>	- Onderdrukkend regime	- Revolutie te vermijden - Onderdrukkend regime	- Revolutie spontaan			(Sprake van vooruitgang)
<i>WOI</i>		- Sterk verband WOI - Persoonlijke fouten tsaar WOI	- Februari-revolutie positief	- Economische problematiek door WOI		
<i>Massa</i>			- Nadruk op zelfbestuur - Geradicaliseerd door omstandigheden	- Toenemende strijdbaarheid bevolking - Leger bij volk - Politiek bewustzijn - mate zelfbestuur - Geradicaliseerd door omstandigheden - Massa goed georganiseerd	- Sociale polarisatie	
<i>VR</i>		-Verdeeldheid binnen VR		-VR besluiteloos - Moeilijke omstandigheden VR		
<i>Bolsj</i>	- Sterke organisatie	- Revolutie als staatsgreep - Manipulatie en misbruik - Sterke organisatie - Nadruk op terreur en dwang - Winst burgeroorlog door zwakte witten	- Misbruik en manipulatie - Oktober-revolutie als staatsgreep	- Tegenstanders verzwakt	- Revolutie als chaos	(Lenin als machtswellusteling)
<i>Tot %</i>	6%	30%	18%	33%	6%	6%

Tabel 5 Resultaten analyse 'Op weg naar 2000'

Totaal 34	Sovjetvisie	Liberales visie	Libertaire visie	Revisionistische visie	Postrevisionistische visie	Twijfel
Aantal	6	5	6	11	5	1
<i>Tot 1917</i>	- Geen sprake van vooruitgang - Slechte omstandigheden volk - Onderdrukkend regime - Radicalisering - Revolutie onvermijdelijk	- Persoonlijk falen van tsaar	- Slechte omstandigheden volk - Onderdrukkend regime	- Slechte omstandigheden volk - Onderdrukkend regime - Revolutie te verwachten	- Moderniteitstheorie	
<i>WOI</i>			- Februari-revolutie positief	- economisch problematiek door WOI	- Escalerende werking WOI	(Incompetentie regering) ⁷¹
<i>Massa</i>			- Nadruk op zelfbestuur - Geradicaliseerd door omstandigheden	- Politiek bewustzijn - Leger bij volk - Mate zelfbestuur - Geradicaliseerd door omstandigheden - Massa goed georganiseerd		
<i>VR</i>		-VR incompetent		-VR besluiteloos		
<i>Bolsj</i>		- Nadruk leidende rol Bolsjewieken - Revolutie als staatsgreep	- Oktober-revolutie als staatsgreep	- Populair; steun volk	- Revolutie als chaos - Nieuwe vorm van autoritaire dictatuur	

⁷¹ Op weg naar 2000 spreekt over de incompetentie van de Voorlopige regering. Aangezien dit qua visie bij veel verschillende visies kan passen, heb ik deze in de categorie twijfel geplaatst.

		- Bolsjewieken een kleine groep - Nadruk op terreur en dwang			- Bolsjewieken in de minderheid	
<i>Tot %</i>	18%	15%	18%	32%	15%	

Tabel 6 resultatenanalyse ' Feniks'

	Totaal 30	Sovjetvisie	Liberaal visie	Libertaire visie	Revisionistische visie	Postrevisionistische visie
Aantal	2	6	6	9	7	
<i>Tot 1917</i>	- Onderdrukkend regime, zonder vooruitgang		- Onderdrukkend regime	- Moeilijke omstandigheden tsaar - Onderdrukkend regime - Toenemende strijdbaarheid volk	- Onderdrukkend regime	
<i>WOI</i>		- Persoonlijk falen tsaar in WOI - Destabiliserende werking WOI		- Economische problemen door WOI	- Escalerende werking WOI	
<i>Massa</i>	- Toenemende strijdbaarheid volk			- Geradicaliseerd door omstandigheden - Mate van zelfbestuur - Goed georganiseerd - Toenemende strijdbaarheid volk	- Rol van roddels en geruchten - Sociale polarisatie	
<i>VR</i>						
<i>Bolsj</i>		- Misbruik van chaos en verwarring - Oktoberrevolutie als staatsgreep - Sterke organisatie - Winst door verzwakking tegenstanders	- Misbruik van chaos en verwarring - Oktoberrevolutie als staatsgreep - Revolutie als chaos - Minderheidspartij - Onderdrukkende natuur Bolsjewieken	- Winst door verzwakking tegenstanders	- Revolutie als chaos - Bolsjewieken een minderheidspartij - Nieuwe vorm van autoritaire dictatuur	
Tot %	7%	20%	20%	30%	23%	